ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

The Greek Review of Social Research

Vol 39 (1980)

39-40

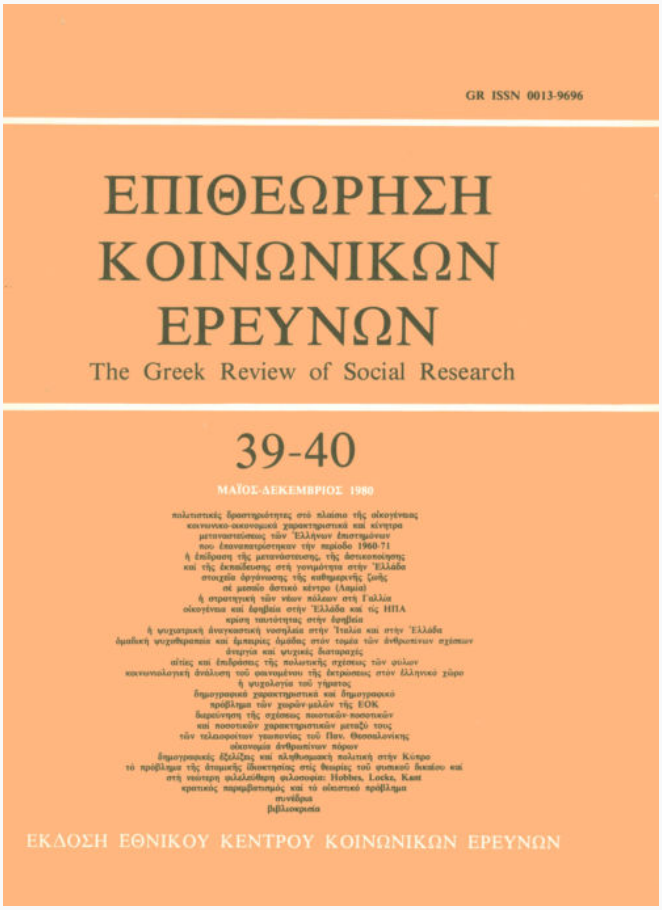

Δημογραφικά χαρακτηριστικά και δημογραφικό πρόβλημα των χωρών-μελών της ΕΟΚ

Γαρυφαλιά Σερελέα

doi: 10.12681/grsr.559

Copyright © 1980, Γαρυφαλιά Σερελέα

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0.

To cite this article:

Σερελέα Γ. (1980). Δημογραφικά χαρακτηριστικά και δημογραφικό πρόβλημα των χωρών-μελών της ΕΟΚ. *The Greek Review of Social Research*, *39*, 353–370. https://doi.org/10.12681/grsr.559

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 12/10/2024 09:11:35

δημογραφικά χαρακτηριστικά καί δημογραφικό πρόβλημα τῶν χωρῶν-μελῶν τῆς ΕΟΚ

τῆς
Γαρυφαλιᾶς Σερελέα
Maîtrise en Démographie, UCL

Ἡ ποσοτική καί ποιοτική διάρθρωση τοῦ πληθυσμοῦ μιᾶς περιοχῆς ἀποτελοῦν καθοριστικά στοιχεῖα γιά τήν οἰκονομική καί τήν κοινωνική της ἀνάπτυξη καθώς καί τήν πολιτική ἐξέλιξή της.

Μέ τόν ὅρο «Δημογραφικό πρόβλημα» ἐννοοῦμε τίς ἀνάγκες πού δημιουργοῦνται σέ μιά περιοχή ἀπό τή δυσανάλογη αὔξηση ἤ μείωση τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἡ παροῦσα ἐργασία ἀποσκοπεῖ στή μελέτη τοῦ δημογραφικοῦ προβλήματος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοινότητας καί ἰδιαίτερα τῶν δημογραφικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν χωρῶν-μελῶν καί τῶν συντελεστῶν ἐξέλιξης τοῦ πληθυσμοῦ τους. Στήν ἀρχή γίνεται μιά σύντομη ἀνασκόπηση τοῦ παγκόσμιου καί εὐρωπαϊκοῦ δημογραφικοῦ προβλήματος. Κατόπιν, μέ βάση τά διαθέσιμα στοιχεῖα, ἐπιχειρεῖται μιά διαχρονική ἀνάλυση τῶν βασικῶν δημογραφικῶν συντελεστῶν τῶν χωρῶν-μελῶν καί τῆς κατά ἡλικία δομῆς τοῦ πληθυσμοῦ τους.

Ἀντικείμενο τῆς μελέτης αὐτῆς ἀποτελοῦν, ἐκτός ἀπό τίς δέκα χῶρες-μέλη, καί ἡ Ἱσπανία μέ τήν Πορτογαλία, πού εἶναι οἱ δύο ὑποψήφιες χῶρες-μέλη.

Ὁ Πίνακας Ι δένει τήν ἐπιφάνεια, τόν πληθυσμό, τήν πυκνότητα ἀνά τετρ. χλμ. μέ τίς δημογραφικές προοπτικές τῶν 12 προηγουμένων χωρῶν.

Ι. συντελεστές ἐξέλιξης τοῦ πληθυσμοῦ καί δημογραφικά χαρακτηριστικά του

Ἡ ἐξέλιξη τοῦ πληθυσμοῦ μιᾶς περιοχῆς ἐπηρεάζεται α) ἀπό τή φυσική καί β) ἀπό τή μεταναστευτική κίνησή του. Ἡ φυσική κίνηση εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς διαφορᾶς μεταξύ γεννήσεων καί θανάτων. Λόγω τῆς μακροβιότητας, οἱ θάνατοι δέν ἐξισώνονται στή μονάδα τοῦ χρόνου μέ τίς γεννήσεις. Ἕνας αὐξήσιμος πληθυσμός πρέπει νά ἔχει λίγο περισσότερες γεννήσεις, πάντα στή μονάδα τοῦ χρόνου, ἀπό ὅσους ἔχει θανάτους. Ὅταν οἱ θάνατοι ὑπερβαίνουν τίς γεννήσεις, δέν ὑπάρχει αὔξηση καί ὁ πληθυσμός ἀρχίζει νά ἐλαττώνεται μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου. Ἐνῶ, ὅταν ὑπάρχει ἐξίσωση γεννήσεων καί θανάτων, τότε ὁ πληθυσμός δέν αὐξάνει καί παραμένει «στάσιμος».

Ἡ μεταναστευτική κίνηση εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς διαφορᾶς αὐτῶν πού εἰσέρχονται καί αὐτῶν πού ἐξέρχονται στή συγκεκριμένη περιοχή μέ τή μορφή τῆς ἀλλαγῆς κατοικίας στή μονάδα τοῦ χρόνου. Μπορεῖ νά εἶναι καί αὐτή θετική ἤ ἀρνητική. Ἡ μετανάστευση εἶναι ἐσωτερική ὅταν ἡ ἀλλαγή κατοικίας γίνεται ἀπό μία περιοχή σέ ἄλλη μέσα στήν ἴδια ἐπικράτεια, καί ἐξωτερική ὅταν οἱ μετανάστες ἔχουν προορισμό ἤ προέλευση τό ἐξωτερικό.

Οἱ μακροχρόνιες ροπές τῶν παραπάνω συντελεστῶν τῆς πληθυσμιακῆς ἐξέλιξης διαμορφώνουν τήν κατά φύλο καί κατά ἡλικία κατανομή τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ ὁποία κατέχει πρωτεύουσα θέση στήν ἔρευ-

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι. *Ἐπιφάνεια, πληθυσμός, πυκνότητα ἀνά χλμ² (1979) χωρῶν-μελῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητας*

Χῶρες	Ἔκταση 1.000 χλμ²	Πληθυσμός 1.000	Πυκνότητα ἄτομα/χλμ²	Δημογρ. προοπτικές (1.000) 1985	1990
Βέλγιο	30,5	9.848	323	9.840	9.887
Γαλλία	544,0	53.477	98	54.829	56.085
Δανία	43,1	5.117	119	5.187	5.244
Δ. Γερμανία	248,6	61.359	247	59.614	58.587
Ἑλλάδα	132,0	9.449	72	9.477	9.696
Ἡν. Βασίλειο	244,1	55.946	229	56.164	56.844
Ἰρλανδία	70,3	3.368	48	3.538	3.718
Ἰταλία	301,3	56.914	189	57.078	57.830
Κάτω Χῶρες	41,2	14.039	341	14.250	14.648
Λουξεμβοῦργο	2,6	364	140	358	360
Εὐρώπη 10	1.657,7	269.881	163	270.335	272.899
Ἱσπανία	504,8	37.180	74	39.050	40.642
Πορτογαλία	91,6	9.841	107	10.206	10.471
Κόσμος	135.830,0	4.336.000	32	4.827.476	5.272.667

Πηγή: «Ἡ Κοινότητα τῶν «Δέκα» σέ ἀριθμούς», *Εὐρωπαϊκά θέματα*, 25/1980, ΕΟΚ.

να τῶν δημογραφικῶν προβλημάτων. Ἡ κατανομή αὐτή παρουσιάζεται συνήθως μέ τήν πυραμίδα τῶν ἡλικιῶν.

Ἡ διαδικασία ἐξέλιξης τοῦ πληθυσμοῦ, πού χαρακτηρίζεται ἀπό τήν αὔξηση τοῦ ποσοστοῦ τῶν ἡλικιωμένων προσώπων, ὀνομάζεται γήρανση τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ ἡλικία τῶν 65 χρόνων θεωρεῖται σάν ἀρχή τοῦ γήρατος. Ἡ ἐκλογή αὐτή δικαιολογεῖται, κατά κάποιο τρόπο, ἀπό τό γεγονός ὅτι εἶναι ἡ νόμιμη ἡλικία γιά τή συνταξιοδότηση. Ἡ γήρανση τοῦ πληθυσμοῦ μιᾶς χώρας εἶναι κυρίως τό ἀποτέλεσμα τῆς μείωσης τῶν γεννήσεων. Ἡ συνεχής πτώση τῆς γεννητικότητας προκαλεῖ μία σημαντική μείωση τοῦ ποσοστοῦ τῶν νέων μέσα στόν πληθυσμό μέ συνέπεια τήν ταυτόχρονη αὔξηση τοῦ ποσοστοῦ τῶν ἡλικιωμένων. Στήν περίπτωση αὐτή λέμε ὅτι ὑπάρχει γήρανση τοῦ πληθυσμοῦ ἀπό τή βάση τῆς πυραμίδας.

Ἀντίθετα, ἐάν ἡ θνησιμότητα στίς μεγάλες ἡλικίες παρουσιάζει μεγαλύτερη μείωση (δηλαδή ὅταν παρουσιάζεται σημαντική μακροβιότητα) ἀπό ὅ,τι στίς ἄλλες ὁμάδες ἡλικίας, προκαλεῖται μιά γήρανση τοῦ πληθυσμοῦ ἀπό τήν κορυφή τῆς πυραμίδας. Ἡ γήρανση πάντως τοῦ πληθυσμοῦ ἀπό τή μείωση τῆς θνησιμότητας εἶναι μειωμένης ἐκτάσεως.

Μία ἄλλη αἰτία πού διαταράσσει τήν κατά ἡλικία δομή τοῦ πληθυσμοῦ εἶναι ἡ μετανάστευση. Ἡ ἐξωτερική μετανάστευση θεωρεῖται κυρίως αἰτία γηράνσεως τοῦ πληθυσμοῦ μιᾶς χώρας, γιατί συνήθως εἶναι περισσότεροι οἱ νέοι πού φεύγουν ἀπό κείνους πού παλιννοστοῦν.

Ἡ ἀναγκαία καί ἴσως ἡ μοναδική προϋπόθεση γιά νά μήν ἐμφανίζεται γηρασμένος ἕνας πληθυσμός εἶναι νά αὐξάνεται μέσα στό χρόνο κυρίως ἀπό τίς γεννήσεις του καί ὄχι ἀπό μείωση τῆς θνησιμότητας.

Ἡ ἔννοια τῆς γήρανσης εἶναι γενική. Μπορεῖ νά ἀφορᾶ ὄχι μόνο στούς ἐθνικούς πληθυσμούς, ἀλλά καί σέ πιό εἰδικευμένα σύνολα, ὅπως εἶναι ὁ γεωργικός πληθυσμός, ὁ ἐνεργός πληθυσμός, τό ἐκλογικό σῶμα, κτλ.

ΙΙ. παγκόσμιο καί εὐρωπαϊκό δημογραφικό πρόβλημα

Ἕνα ἀπό τά σημαντικά φαινόμενα τῆς σύγχρονης ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ τρομακτική αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς γῆς κατά τή διάρκεια τῶν τελευταίων πενήντα χρόνων.

Τήν ἐποχή πού γεννήθηκε ὁ Χριστός, ἡ γῆ «φιλοξενοῦσε» 250.000.000 περίπου ἀνθρώπους. Τό 1650 μ.Χ. ὁ πληθυσμός εἶχε διπλασιασθεῖ. Γιά τό δεύτερο διπλασιασμό δέν χρειάστηκαν παρά μόνο 200 χρόνια.

Ἀπό τότε, ὁ ρυθμός αὐξήσεώς του πολλαπλασιάστηκε. Τό 1930, δηλαδή μετά ἀπό ἄλλα 80 σχεδόν χρόνια, ὁ παγκόσμιος πληθυσμός ἦταν 2 δισ., μέχρι τό 1961, δηλαδή μέσα σέ 30 ἀκόμη χρόνια προστέθηκε ἄλλο ἕνα δισεκατομμύριο, καί γιά τό τέταρτο δισεκατομμύριο χρειάστηκαν μόνο 15 χρόνια.

Τό 1980 ἤμαστε περίπου 4 δισ. καί 400 ἑκατ. Οἱ εἰδικοί πιστεύουν ὅτι τό 2000 θά ξεπεράσει ὁ πληθυσμός τῆς γῆς τά 6 δισ. ψυχές.

Ἡ αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς γῆς δέν εἶναι ὁμοιογενής. Γενικά, οἱ ὑπό ἀνάπτυξη χῶρες ἀναμένεται νά αὐξήσουν τόν πληθυσμό τους κατά τέσσερις φορές πιό γρήγορα ἀπό τίς εὐημεροῦσες καί βιομηχανικά ἀναπτυγμένες χῶρες, πού ἔχουν πολύ χαμηλό ρυθμό αὐξήσεως.

Οἱ εὐνοϊκές συνθῆκες γιά ὑπερπληθυσμό στούς ὑπό ἀνάπτυξη λαούς δημιουργήθηκαν μέ τήν ἐφαρμογή δραστικῶν μέτρων δημοσίας ὑγείας. Ἔτσι, πρόλαβαν καί περιόρισαν τούς θανάτους μέ μεγάλη ταχύτητα πρίν ἀκόμη ἀνεβεῖ τό κοινωνικό καί οἰκονομικό τους ἐπίπεδο καί ἐνῶ ἀκόμη διατηροῦσαν ὑψηλή γεννητικότητα.

Στίς χῶρες αὐτές (ὅπου δέν ὑπάρχουν συντάξεις, ὑγειονομική περίθαλψη καί ταμεῖο ἀνεργίας), τά παιδιά ἀντιπροσωπεύουν τή βασική πηγή οἰκονομικῆς ἀσφάλειας γιά τούς γονεῖς. Τά ποσοστά τῆς παιδικῆς θνησιμότητας εἶναι ὑψηλά καί ἔτσι ἡ ὕπαρξη πολλῶν παιδιῶν ἀποτελεῖ προϋπόθεση γιά τήν ἐπιβίωση ὁρισμένων ἀπ' αὐτά.

Ἀντίθετα, τόσο στή Δυτική ὅσο καί στήν Ἀνατολική Εὐρώπη καθώς καί στίς ΗΠΑ, Καναδᾶ καί Ἰαπωνία, ἡ βιομηχανική ἐπανάσταση, ὁ ἀτομισμός καί ὁ καταναλωτισμός μετέβαλαν τή νοοτροπία καί ὅλους ἐκείνους τούς ὅρους πού εὐνοοῦσαν τήν πολυάριθμη οἰκογένεια. Στίς περιοχές αὐτές, οἱ νέοι τρόποι ζωῆς μείωσαν πολύ τή γονιμότητα.

Τό πόρισμα μιᾶς ἔρευνας γιά τή γονιμότητα[1] (Enquête mondiale sur la fecondité), πού ἔγινε σέ 61 χῶρες τοῦ κόσμου, ἀπέδειξε ὅτι τά ποσοστά τῆς γεννητικότητας[2] στίς χῶρες τοῦ Τρίτου Κόσμου ἀλλά καί αὐτά τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, ὅπως καί τῶν ΗΠΑ καί τοῦ Καναδᾶ, παρουσιάζουν σημαντική μείωση κατά τή διάρκεια τῆς τελευταίας δεκαετίας.

Τό 1950, ὁ δείκτης τῆς γονιμότητας[3] ἀντιπροσώπευε κατά μέσο ὅρο 5,1 παιδιά γιά κάθε γυναίκα, ἐνῶ τό 1980 ὁ δείκτης αὐτός ἔχει ὑπολογισθεῖ σέ 4,1 παιδιά γιά κάθε γυναίκα. Τίς πιό ὑψηλές τιμές τοῦ δείκτη τίς συναντᾶμε στίς χῶρες τῆς Ἀσίας καί Ἀφρικῆς[4] μέ περισσότερα ἀπό 5,5 παιδιά γιά κάθε γυναίκα.

Σύμφωνα μέ τίς προβλέψεις τῶν εἰδικῶν, ἡ πληθυσμιακή ἔκρηξη μπορεῖ νά σταματήσει κατά τό τρίτο τέταρτο τοῦ ἑπόμενου αἰώνα, ὅταν ὁ πληθυσμός τῆς γῆς ὑπολογίζεται νά ἔχει φθάσει τά 11 δισεκατομμύρια.

Σήμερα, σχεδόν κανείς δέν ἀγνοεῖ τό «πρόβλημα τοῦ πληθυσμοῦ». Οἱ δημογραφικές δυσκολίες ὅμως στό μυαλό τῶν περισσοτέρων εἶναι συνυφασμένες μέ τίς πτωχές χῶρες, ὅπως π.χ. ἡ Ἰνδία. Λίγοι εἶναι αὐτοί πού γνωρίζουν ὅτι «πρόβλημα» ὑπάρχει ὄχι μόνο γιά τίς ὑπανάπτυκτες χῶρες ἀλλά καί γιά τίς ἀναπτυγμένες.

«Ἡ πληθυσμιακή ἄνοδος τῶν πτωχῶν κρατῶν εἶναι γεγονός λιγότερο δραματικό ἀπό ὅ,τι ἡ μείωση τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἄλλων (βιομηχανικά ἀνεπτυγμένων)», γράφει ὁ Γάλλος δημογράφος A. Sauvy, στό βιβλίο του *La fin des riches*.

Τά προσεχῆ χρόνια, θά παρουσιάζεται συνεχής μείωση τοῦ ὄγκου τῶν Εὐρωπαίων σέ σχέση μέ τό σύνολο τῆς οἰκουμένης. Γιά κάθε νεογέννητο Εὐρωπαῖο ἀντιστοιχοῦν σήμερα πάνω ἀπό πέντε νεογέννητα στίς ὑπό ἀνάπτυξη χῶρες τῆς Ἀσίας.

Οἱ Εὐρωπαῖοι, πού τό 1970 ἀντιπροσώπευαν τό 12,7% τοῦ παγκόσμιου πληθυσμοῦ, ὑπολογίζεται ὅτι τό 2000 θά ἀντιπροσωπεύουν τό 8,4% αὐτοῦ καί τό 2050 μόλις τό 5,4%.

Ἐξ ἄλλου, οἱ κάτοικοι τῶν 9 χωρῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοινότητας πού τό 1950 ἀντιπροσώπευαν τό 8,6% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Γῆς καί τό 1970 τό 6,8% αὐτοῦ, ἀντιπροσωπεύουν σήμερα μαζί μέ τούς κατοίκους τῆς Ἑλλάδας τό 6,2% τοῦ πληθυσμοῦ αὐτοῦ. Τό ποσοστό αὐτό μαζί μέ τούς κατοίκους τῶν ὑπό ἔνταξη χωρῶν (Πορτογαλία, Ἱσπανία) ἀνέρχεται στό 7%.

Κατά τό τέλος ὅμως τῆς δεκαετίας τοῦ '80, ἀναμένεται νά μειωθεῖ στό 6%. Αὐτό ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι ὁ πληθυσμός τῆς Γῆς ἀναμένεται νά αὐξηθεῖ κατά τή διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου κατά 22%, ἐνῶ ὁ πληθυσμός τῶν 12 χωρῶν μόλις κατά 2,2%.

III. δημογραφικό πρόβλημα εὐρωπαϊκῆς κοινότητας

Ἡ συνεχής πτώση τῆς γεννητικότητας καί ἡ σύγχρονη μείωση τῆς θνησιμότητας στίς μεγάλες κυρίως ἡλικίες εἶναι τά βασικά δημογραφικά γνωρίσματα τῶν πληθυσμῶν πού ἀποτελοῦν τήν Εὐρωπαϊκή Κοινότητα.

Ἄμεσες συνέπειες αὐτῆς τῆς συγκυρίας εἶναι α) ἡ βραδύτητα στήν ἐξέλιξη, ἡ ὁποία μακροχρόνια τείνει

1. Μέ τόν ὅρο «γονιμότητα» ἤ «ἀναπαραγωγικότητα» ἐννοοῦμε τά φαινόμενα πού συνδέονται ἄμεσα μέ τήν τεκνοποίηση τῶν πληθυσμῶν ἤ τῶν ὁμάδων αὐτῶν καί, πιό συγκεκριμένα, τοῦ συνόλου τῶν ἐγγάμων ἤ μή γυναικῶν πού βρίσκονται σέ ἀναπαραγωγική ἡλικία.

2. Μέ τόν ὅρο «γεννητικότητα» προσδιορίζεται ἡ πραγματική συχνότητα τῶν γεννήσεων μέσα στό σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ. Τό ποσοστό τῆς γεννητικότητας δίνεται ἀπό τό πηλίκο τῶν γεννήσεων ἐντός μιᾶς χρονικῆς περιόδου πρός τόν συνολικό πληθυσμό τῆς αὐτῆς περιόδου.

3. Ὁ «δείκτης γονιμότητας» ἡ «Συντελεστής Ὁλικῆς Γονιμότητας» προσδιορίζει τή μέση ροπή ἀναπαραγωγῆς ἑνός πληθυσμοῦ καί ἐκφράζεται μέ τόν μέσο ἀριθμό παιδιῶν ἀνά γυναίκα τῆς ἀναπαραγωγικῆς ἡλικίας (15-49 ἐτῶν). Γιά τήν ἀντικατάσταση τῶν γενεῶν καί μέ αὔξηση «μηδέν» τοῦ πληθυσμοῦ, καί ἄν ληφθεῖ ὑπόψη ἡ θνησιμότητα τῶν χωρῶν τῆς Κοινότητας, ἀπαιτοῦνται περίπου 2,09 μέχρι 2,11 παιδιά ἀπό κάθε γυναίκα στήν ἀναπαραγωγική ἡλικία. Στήν Ἑλλάδα μέ 2,2 γεννήσεις ὁ πληθυσμός παραμένει σταθερός καί μέ 2,3 αὐξάνεται βραδύτατα.

4. Μπαγκλαντές, Πακιστάν, Νιγηρία, Βιετνάμ, Ἰράν, Βιρμανία, Αἰθιοπία, Ζαΐρ.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ. *Πληθυσμός τῶν χωρῶν-μελῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητας, Ἑκατοστιαία κατανομή κατά μεγάλες ὁμάδες ἡλικιῶν*
(% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ)

Χώρες	0-14								15-64								65+							
	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1978	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1978	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1978
Βέλγιο	21,0	22,0	23,5	23,9	23,5	22,4	21,1	67,9	66,5	64,6	63,5	63,0	63,7	64,8	11,1	11,5	12,0	12,6	13,5	13,9	14,1
Γαλλία	22,6	24,5	26,4	25,6	24,8	24,0	23,1	66,0	64,0	62,0	62,3	62,4	62,6	63,1	11,4	11,5	11,6	12,1	12,8	13,4	13,8
Δανία	26,4	26,5	25,2	23,8	23,3	22,6	22,0	64,5	63,6	64,2	64,8	64,4	64,0	64,0	9,1	9,9	10,6	11,4	12,3	13,4	14,0
Δ. Γερμανία	23,3	20,9	21,3	22,6	23,2	21,2	19,9	67,3	68,9	67,8	65,4	63,7	64,4	64,9	9,4	10,2	10,9	12,0	13,1	14,4	15,2
Ἑλλάδα	28,0	—	26,8	25,6	24,6	24,2	23,5	64,4	—	65,1	65,4	64,3	63,8	63,7	6,7	—	8,1	9,0	11,1	12,0	12,8
Ἡν. Βασίλειο	22,5	22,8	23,3	23,3	24,1	23,3	22,2	66,7	65,9	65,1	64,6	62,9	62,7	63,3	10,8	11,3	11,6	12,1	13,0	14,0	14,5
Ἰρλανδία	28,7	29,8	30,9	30,6	31,3	31,1	31,4	60,7	59,3	58,0	57,6	57,6	57,7	57,8	10,6	10,9	11,1	11,8	11,1	11,2	10,8
Ἰταλία	26,3	24,9	24,8	24,3	24,4	24,2	23,2	65,4	66,4	65,8	65,9	65,0	63,8	63,9	8,3	8,7	9,4	9,8	10,6	12,0	12,9
Κάτω Χώρες	23,9	29,9	30,0	28,3	27,3	25,3	23,8	63,0	61,7	61,0	62,1	62,5	63,9	65,0	7,7	8,4	9,0	9,6	10,2	10,8	12,2
Λουξεμβοῦργο	20,2	20,7	21,3	22,4	22,1	19,6	19,9	70,0	69,2	68,0	66,2	65,3	67,6	66,9	9,8	10,1	10,7	11,4	12,6	12,8	13,2
Εὐρώπη 9	24,0	23,6	24,2	24,2	24,3	23,3	22,2	66,2	66,0	64,7	64,4	63,4	63,4	63,9	9,8	10,4	11,1	11,4	12,3	13,3	13,9
Ἱσπανία							26,7							62,7	—						10,6
Πορτογαλία							27,9							62,2							9,9

Πηγή: – Eurostat, *Population et emploi*, 1950-76, édition 1977.
– ΕΕΥΕ, *Στατιστικαί Φυσικῆς Κινήσεως Πληθυσμοῦ*, 1956-76.
– Eurostat, *Statistiques de Base de la Communauté*, 1978.

στή μείωση τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἐπί μέρους χωρῶν καί β) ἡ προοδευτική μείωση μέσα στό σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ ποσοστοῦ τῶν νέων ἡλικιῶν 0-14 χρόνων, καί ἡ σύγχρονη αὔξηση τοῦ ποσοστοῦ τῶν προσώπων ἡλικίας 65 χρόνων καί ἄνω.

Ὁ Πίνακας ΙΙ συνοψίζει τήν ἐξέλιξη τοῦ γηρασμοῦ τῶν εὐρωπαϊκῶν πληθυσμῶν.

Στίς ἑπόμενες παραγράφους, θά ἐξετάσουμε τούς τρεῖς βασικούς συντελεστές τῆς δημογραφικῆς ἐξέλιξης καί διάρθρωσης τῶν χωρῶν-μελῶν (θνησιμότητα, γεννητικότητα, μετανάστευση), καθώς καί τή γαμηλιότητα αὐτῶν, προβαίνοντας συγχρόνως σέ μιά διαχρονική καί κατά χῶρο τοπική ἀνάλυση. Ἡ γνώση τῆς γαμηλιότητας μιᾶς περιοχῆς βοηθᾶ νά διευκρινισθεῖ ἡ ἐξέλιξη καί τό ἐπίπεδο τῆς γονιμότητας τῆς περιοχῆς αὐτῆς, ἐπειδή ὁ μεγαλύτερος ἀριθμός τῶν γεννήσεων στήν Κοινότητα προέρχεται ἀπό τίς ἔγγαμες ἑνώσεις.

Α. *Θνησιμότητα*

Τά τελευταῖα χρόνια, ὁ ἀγώνας ἐναντίον τῆς θνησιμότητας καί τῆς νοσηρότητας τῶν πληθυσμῶν σημείωσε ἐπιτυχία, χάρη στήν ἐπιστημονική καί τεχνική πρόοδο. Ποτέ στήν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας ἡ προσδοκώμενη ζωή κατά τή γέννηση δέν βρισκόταν σέ τόσο ὑψηλά ἐπίπεδα καί δέν φανέρωνε προοπτική γιά βελτίωση, ὅπως δείχνει ὁ Πίνακας ΙΙΙ. Ἡ παράταση αὐτή ὀφείλεται κατά βάση στήν οὐσιαστική μείωση τῆς βρεφικῆς θνησιμότητας κατά τή διάρκεια τῆς ἴδιας περιόδου (βλ. Πίνακα VI).

Τή μεγαλύτερη μακροβιότητα στήν Εὐρώπη παρουσιάζουν οἱ Ὁλλανδοί. Ἡ προσδοκώμενη ζωή κατά τή γέννηση ἐκτιμᾶται σήμερα σ' αὐτή τή χώρα σέ 71,7 χρόνια γιά τούς ἄνδρες καί σέ 77,7 χρόνια γιά τίς γυναῖκες. Οἱ Ἑλληνίδες, οἱ Βελγίδες καί οἱ Ἰρλανδέζες ἔχουν τή μικρότερη διάρκεια ζωῆς στήν Κοινότητα.

Αὔξηση σημείωσε ἀκόμα τά τελευταῖα χρόνια καί ἡ προσδοκώμενη διάρκεια ζωῆς στίς ἡλικίες τῶν 5, τῶν 15 καί τῶν 65 χρόνων (Πίνακας IV). Ἄξιο προσοχῆς εἶναι τό γεγονός ὅτι ἡ προσδοκώμενη διάρκεια ζωῆς γιά τούς Ἕλληνες, μετά τήν παράκαμψη τῆς θνησιμότητας τῶν πρώτων χρόνων τῆς ζωῆς, ἐμφανίζεται μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι στίς ἄλλες χῶρες τῆς Κοινότητας, ἐνῶ ἀπό τήν πλευρά τῶν Ἑλληνίδων ὑπάρχουν ἀκόμη περιθώρια γιά βελτίωση.

Ἔτσι, στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '70, ἡ προσδοκώμενη διάρκεια ζωῆς τῶν Ὁλλανδῶν στήν ἡλικία τῶν 5 χρόνων ἦταν 67,3 χρόνια καί τῶν Ἑλλήνων 68,7, στήν ἡλικία τῶν 15 χρόνων ἦταν ἀντίστοιχα 57,5 καί 58,9 χρόνια καί στήν ἡλικία τῶν 65 χρόνων 13,6 γιά τούς Ὁλλανδούς καί 13,9 γιά τούς Ἕλληνες.

Ἀντίθετα, ὁ ἀριθμός τῶν θανάτων καθώς καί ἡ ἀντίστοιχη ἀναλογία αὐτῶν σέ πληθυσμό 1.000 ἀτόμων —δείκτης θνησιμότητας (Πίνακας V)— ἀκολούθησαν μεταπολεμικά στήν Ἑλλάδα, ἀλλά καί στίς περισσότερες ἀπό τίς ἀναπτυγμένες χῶρες, ἀνοδική τάση, παρά

ΠΙΝΑΚΑΣ III. *Προσδοκώμενη κατά τή γέννηση ζωή, κατά φύλο καί κατά ἡλικία, χωρῶν-μελῶν τῆς ΕΟΚ*

	1950		1970		1980		2000	
Χῶρες	Ἄν.	Γυν.	Ἄν.	Γυν.	Ἄν.	Γυν.	Ἄν.	Γυν.
Βέλγιο	62,0	67,3	68,4	74,5	68,3	74,4	68,3	74,4
Γαλλία	63,6	69,3	69,1	76,7	69,3	77,1	68,8	75,7
Δανία	69,8	72,6	71,0	76,1	71,4	76,7	71,7	77,0
Δ. Γερμανία	64,6	68,5	67,3	73,6	68,7	75,5	68,8	75,7
Ἑλλάδα	63,4	66,7	70,1	73,6	71,0	74,0		
Ἡν. Βασίλειο	66,5	71,2	68,8	75,2	69,9	76,0	71,1	77,2
Ἰρλανδία	64,5	67,0	68,6	73,2	69,5	74,6	70,4	76,4
Ἰταλία	63,8	67,3	68,5	74,6	69,9	75,8	70,7	76,8
Κάτω Χῶρες	70,6	72,9	70,7	76,5	71,7	77,7	72,0	78,3
Λουξεμβοῦργο	—	—	67,0	73,9	67,9	75,3	67,9	74,3
Ἱσπανία	58,8	63,5	69,0	74,4				
Πορτογαλία	53,5	60,5	65,3	71,0				

Πηγή: Γιά 1950, 1970, G. Wunsch, *Recent Trends in European Mortality*, Working paper, Département de Démographie, UCL, 1974.
— Γιά 1980, 2000, «La démographie européenne en chute libre», in *30 Jours d'Europe*, 259, 1980.
— Γιά Ἑλλάδα 1950, 1970, *Ὁ πληθυσμός τῆς Ἑλλάδος*, ΚΕΠΕ, 1980, σελ. 139, Πίν. 34.

ΠΙΝΑΚΑΣ IV. *Προσδοκώμενη διάρκεια ζωῆς, κατά φύλο καί κατά ἡλικία, χωρῶν-μελῶν ΕΟΚ*

	1950-1952			1970-1972		
Χῶρες	5 ἐτῶν	15 ἐτῶν	65 ἐτῶν	5 ἐτῶν	15 ἐτῶν	65 ἐτῶν
	Α Γ	Α Γ	Α Γ	Α Γ	Α Γ	Α Γ
Βέλγιο	64,7–70,2	55,0–60,4	12,4–14,8	64,7–70,8	55,0–61,0	12,1–15,3
Γαλλία	62,7–67,8	53,1–58,2	11,9–14,4	64,8–72,3	55,1–62,5	13,0–16,8
Δανία	67,5–69,7	57,8–59,9	13,9–14,6	67,2–72,1	57,5–62,3	13,5–16,7
Δ. Γερμανία	64,5–67,6	55,0–58,0	12,8–13,7	64,5–70,6	54,8–60,8	12,1–15,2
Ἑλλάδα	64,2–67,1	54,9–57,7	13,0–14,4	68,7–71,7	58,9–62,0	13,9–15,3
Ἡν. Βασίλειο	64,2–68,5	54,6–58,8	12,0–15,4	65,4–71,4	55,6–61,6	12,0–16,0
Ἰρλανδία	63,6–65,4	54,0–55,8	12,1–13,3	65,5–70,0	55,7–60,2	12,4–15,0
Ἰταλία	64,5–67,6	55,0–58,1	12,6–13,7	66,4–72,0	56,7–62,2	13,3–16,2
Κάτω Χῶρες	68,1–70,0	58,5–60,2	14,1–14,7	67,3–72,8	57,5–63,0	13,6–16,6
Λουξεμβοῦργο	—	—	—	—	—	—
Ἱσπανία	61,0–65,2	52,0–56,1	11,8–13,5	66,8–71,8	57,1–62,0	13,6–16,1
Πορτογαλία	60,5–65,4	51,5–56,3	11,9–14,0	64,4–70,1	54,9–60,8	12,5–15,2

Πηγή: *Annuaire Démographique*, ONU, 1979.
* 1959-63 καί 1968-72.

τήν αἰσθητή βελτίωση τοῦ δείκτη τῆς προσδοκώμενης ζωῆς κατά τή γέννηση.

Οἱ χῶρες ὅμως πού ἔχουν τόν πιό ὑψηλό δείκτη θνησιμότητας εἶναι αὐτές πού ὁ πληθυσμός τους παρουσιάζει τήν πιό προχωρημένη γήρανση.

Θά πρέπει ἐδῶ νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ δείκτης θνησιμότητας (θάνατοι σέ 1.000 κατοίκους) ἐπηρεάζεται ἄμεσα ἀπό τήν κατά ἡλικία σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ. Γιά τό λόγο αὐτό, μολονότι ἐπιτρέπει διεθνεῖς καί διαχρόνιες συγκρίσεις, δέν ἀποδίδει μέ ἀκρίβεια τίς δυνάμεις τῆς φθορᾶς πού ἐπικρατοῦν τή συγκεκριμένη περίοδο στούς ἀνθρώπινους πληθυσμούς. Κατά συνέπεια, ἡ ἐπίπτωση ἀπό τήν προοδευτική βελτίωση τῶν συνθηκῶν ζωῆς (πτώση θνησιμότητας κατά ἡλικία) ὑπερκαλύπτεται ἀπό τόν ἐπιταχυνόμενο ρυθμό τῆς γήρανσης τοῦ πληθυσμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀντικατοπτρίζεται στήν αὔξηση τοῦ ποσοστοῦ τῶν ἀτόμων ἡλικίας ἄνω τῶν 65 χρόνων μεταξύ 1950 καί 1978 (Πίνακας II).

ΠΙΝΑΚΑΣ V. *Γεννήσεις, θάνατοι, φυσική αὔξηση πληθυσμοῦ χωρῶν-μελῶν Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοινότητας, 1950-1979 γιά 1.000 κατοίκους*

Χῶρες	Γεννήσεις 1950	1955	1960	1965	1970	1975	1978	1979
Βέλγιο	16,5	16,7	16,9	16,3	14,6	12,1	12,5	12,6
Γαλλία	20,6	18,5	17,9	17,8	16,8	14,1	13,8	14,1
Δανία	18,7	17,3	16,6	18,0	14,4	14,2	12,2	11,6
Δ. Γερμανία	16,2	15,7	17,4	17,7	13,4	9,7	9,4	9,5
Ἑλλάδα	20,0	19,4	18,9	17,7	16,5	15,7	15,9	15,7
Ἡν. Βασίλειο	16,2	15,4	17,5	18,4	16,2	12,4	12,3	13,1
Ἰρλανδία	21,4	21,0	21,5	22,1	21,9	21,6	21,1	21,1
Ἰταλία	19,6	17,7	17,9	18,8	16,5	14,8	12,6	11,8
Κάτω Χῶρες	22,7	21,3	20,8	19,9	18,3	13,0	12,6	12,5
Λουξεμβοῦργο	14,7	15,3	16,0	16,0	13,0	11,1	11,4	11,4
Εὐρώπη 9	18,1	17,0	17,9	18,3	15,8	12,8	12,1	
Ἱσπανία					19,1[1]		17,2	17,3
Πορτογαλία					19,0[1]		17,1	15,1

Χῶρες	Θάνατοι 1950	1955	1960	1965	1970	1975	1978	1979
Βέλγιο	12,0	12,2	12,3	12,1	12,3	12,1	11,9	11,4
Γαλλία	12,7	12,1	11,4	11,2	10,7	10,6	10,3	10,2
Δανία	9,2	8,7	9,5	10,1	9,8	10,1	10,4	10,7
Δ. Γερμανία	10,5	11,1	11,6	11,5	12,1	12,1	11,8	11,6
Ἑλλάδα	7,1	6,9	7,3	7,9	8,4	8,8	8,8	8,7
Ἡν. Βασίλειο	11,8	11,8	11,5	11,6	11,8	11,8	12,0	12,1
Ἰρλανδία	12,7	12,6	11,5	11,5	11,4	10,7	10,0	10,4
Ἰταλία	9,8	9,1	9,4	9,8	9,6	9,9	9,5	9,4
Κάτω Χῶρες	7,5	7,6	7,6	8,0	8,4	8,3	8,2	8,0
Λουξεμβοῦργο	11,5	11,3	11,8	12,2	12,2	12,2	11,7	11,1
Εὐρώπη 9	10,9	10,8	10,9	10,9	11,0	11,0	10,8	
Ἱσπανία					8,4[1]		7,9	8,0
Πορτογαλία					10,5[1]		9,8	8,5

Χῶρες	Φυσική αὔξηση 1950	1955	1960	1965	1970	1975	1978	1979
Βέλγιο	4,5	4,5	4,6	4,2	2,3	0,0	0,6	1,2
Γαλλία	7,9	6,4	6,5	6,6	6,1	3,5	3,5	3,9
Δανία	9,5	8,6	7,1	7,9	4,6	4,1	1,8	0,9
Δ. Γερμανία	5,7	4,6	5,8	6,2	1,3	−2,4	−2,4	−2,1
Ἑλλάδα	12,9	12,5	11,6	9,8	8,1	6,9	7,1	7,0
Ἡν. Βασίλειο	4,4	3,6	6,0	6,8	4,4	0,6	0,3	1,0
Ἰρλανδία	8,7	8,4	10,0	10,6	10,5	10,9	11,1	10,7
Ἰταλία	9,8	8,6	8,5	9,0	6,9	4,9	3,1	2,4
Κάτω Χῶρες	15,2	13,7	13,2	11,9	9,9	4,7	4,4	4,5
Λουξεμβοῦργο	3,2	4,0	4,2	3,8	0,8	−1,1	−0,3	0,3
Εὐρώπη 9	7,2	6,2	7,0	7,4	4,8	1,8	1,3	1,1
Ἱσπανία					10,7[1]		9,3	9,3
Πορτογαλία					8,8[1]		7,3	6,6

1. Μέσος ὅρος γιά τήν περίοδο 1971-75.

Πηγή: – Eurostat, *Population et Emploi*, 1950-76, ἔκδοση 1977.
– Eurostat, *Statistiques de Base de la Communauté*, 1978.
– ΕΣΥΕ, *Στατιστικαί Φυσικῆς Κινήσεως Πληθυσμοῦ, 1956-77.*

Ἔτσι, ἡ Ἑλλάδα ἐμφανίζεται σήμερα (βλ. Πίν. V) μέ εὐνοϊκότερη ἀναλογία θανάτων σέ πληθυσμό 1.000 ἀτόμων ἔναντι τῶν χωρῶν ἐκείνων πού προηγήθηκαν στήν παράταση τῆς μέσης διάρκειας ζωῆς. Στό σύνολο, οἱ δεῖκτες θνησιμότητας τῶν χωρῶν τῆς Κοινότητας βρίσκονται σέ χαμηλά ἐπίπεδα καί παρουσίασαν μείωση κατά τά ἔτη 1978 καί 1979.

Τήν πιό ὑψηλή θνησιμότητα στήν Κοινότητα ἔχει τό Ἡνωμένο Βασίλειο μέ 12,1 θανάτους σέ 1.000 κατοίκους. Ἀκολουθοῦν ἡ Ὁμοσπονδιακή Γερμανία μέ 11,6 καί τό Βέλγιο μέ 11,4 θανάτους. Τήν πιό χαμηλή θνησιμότητα συναντοῦμε στήν Ὁλλανδία μέ 8 θανάτους σέ 1.000 κατοίκους καί στήν Ἑλλάδα μέ 8,7 θανάτους σέ 1.000 κατοίκους. Ἡ Γαλλία, μέ 10,2 θανάτους, βρίσκεται σέ μιά ἐνδιάμεση κατάσταση πού ὀφείλεται στή λιγότερο προχωρημένη γήρανση τοῦ πληθυσμοῦ της. Ὁ πιό νέος πληθυσμός τῆς Ἑλλάδας, τῆς Ἱσπανίας καί τῆς Πορτογαλίας συμβάλλει ὥστε τά ποσοστά θνησιμότητας τῶν χωρῶν αὐτῶν νά εἶναι κάτω ἀπό τό μέσο ποσοστό τῆς Κοινότητας.

ΠΙΝΑΚΑΣ VI. *Δείκτης βρεφικῆς θνησιμότητας (θάνατοι βρεφῶν σέ 1.000 γεννήσεις ζώντων)*

Χῶρες	1961	1965	1970	1974	1975	1976	1977	1978	1979
Βέλγιο	28,1	24,1	21,1	17,4	16,1	15,3	11,9	11,6	11,1
Δανία	21,8	18,7	14,2	10,7	10,4	10,2	8,9	8,8	9,1
Γαλλία	25,6	21,9	18,2	14,7	13,8	12,5	11,4	10,6	10,1
Δ. Γερμανία	31,7	23,8	23,6	21,2	19,8	17,4	15,5	14,7	13,5
Ἑλλάδα	39,8	34,3	29,6	23,9	24,0	22,5	20,3	19,5	18,8
Ἡν. Βασίλειο	22,1	19,6	18,6	16,8	16,1	14,3	14,1	13,2	12,7
Ἰρλανδία	30,4	25,0	19,6	17,8	17,5	14,6	15,7	14,9	
Ἰταλία	40,7	36,0	29,6	22,9	21,2	19,5	17,6	16,8	15,3
Κάτω Χῶρες	17,0	14,4	12,7	11,3	10,6	10,7	9,5	9,6	8,6
Λουξεμβοῦργο	26,2	24,0	24,6	15,5	—	—	—	10,5	
Ἱσπανία	46,2	37,8	29,7	13,8	12,1	—	15,6	15,1	
Πορτογαλία	22,1	64,9	58,0	37,9	38,9	—	38,9		

Πηγή: ONU. *Annuaires Démographiques*, 1968, 1970, 1979.
— Γιά 1978, 1979, *Statistiques de Base de la Communauté Européenne.*

Ἐξ ἄλλου, στίς χῶρες τῆς Κοινότητας σημείωσε ἐντυπωσιακή πτώση καί ὁ δείκτης τῆς βρεφικῆς θνησιμότητας (θάνατοι παιδιῶν κάτω τοῦ ἑνός ἔτους σέ 1.000 γεννήσεις ζώντων) τίς τελευταῖες δεκαετίες.

Στήν Κοινότητα (1979), τήν πιό χαμηλή βρεφική θνησιμότητα τή συναντοῦμε στίς Κάτω Χῶρες. Μόνο 8,6 παιδιά ἀπό τά 1.000 πού γεννήθηκαν ζωντανά πεθαίνουν πρίν νά συμπληρώσουν τήν ἡλικία τοῦ ἑνός χρόνου. Οἱ Κάτω Χῶρες πλησιάζουν τό καλύτερο παγκόσμιο ἐπίπεδο πού εἶναι αὐτό τῆς Σουηδίας μέ 7,8 θανάτους βρεφῶν στίς 1.000 γεννήσεις.

Πρέπει νά σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι, ἐπειδή στή διαμόρφωση τῆς βρεφικῆς θνησιμότητας παίζει πρωτεύοντα ρόλο ἡ νεογνική θνησιμότητα (δηλαδή ἐκείνη τῶν πρώτων 28 ἡμερῶν ἀπό τή γέννηση), ἡ προσπάθεια γιά μεγαλύτερη συμπίεση τῆς βρεφικῆς θνησιμότητας προσκρούει προοδευτικά σέ μεγαλύτερα ἐμπόδια καί φαίνεται δύσκολο νά πέσει κάτω ἀπό τούς 7,8 θανάτους σέ 1.000 γεννήσεις ζώντων.

Ἡ βρεφική θνησιμότητα βρίσκεται σέ πολύ χαμηλό ἐπίπεδο στή Δανία καί στή Γαλλία. Μόνο 9 παιδιά στίς χίλιες γεννήσεις ζώντων πεθαίνουν πρίν νά συμπληρώσουν τόν πρῶτο χρόνο τῆς ἡλικίας τους στή Δανία, καί 10 στή Γαλλία. Ἀπό αὐτά, τά 5 πεθαίνουν πρίν νά συμπληρώσουν μία ἑβδομάδα ζωῆς.

Τήν πιό ὑψηλή βρεφική θνησιμότητα στήν Κοινότητα ἔχει ἡ Ἑλλάδα μέ 18,8 θανάτους παιδιῶν σέ 1.000 γεννήσεις ζώντων καί ἀκολουθοῦν ἡ Ἰταλία μέ 15,3 θανάτους καί ἡ Ἰρλανδία μέ 14,9 θανάτους. Κατά τή διάρκεια τῆς τελευταίας εἰκοσαετίας ἡ βρεφική θνησιμότητα ἔχει μειωθεῖ σημαντικά τόσο στήν Ἑλλάδα ὅσο καί στήν Ἰταλία. Στίς χῶρες αὐτές, παρά τό γεγονός ὅτι τό σημερινό ποσοστό εἶναι τό 1/3 τοῦ ποσοστοῦ τοῦ 1960, ἐξακολουθεῖ νά εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τή μέση τιμή τῆς Κοινότητας τῶν 9 (13,3‰).

Ἡ ὑψηλή βρεφική θνησιμότητα στήν Ἑλλάδα ὀφείλεται κυρίως σέ λοιμώδη νοσήματα. Αὐτά μποροῦν νά προληφθοῦν ἤ νά ἀντιμετωπισθοῦν μέ ἐπιτυχία, μέ τήν κατάλληλη διαφώτιση τοῦ πληθυσμοῦ, τήν ἐξυγίανση τοῦ περιβάλλοντος, τή βελτίωση τῶν συνθηκῶν διατροφῆς, τό κατάλληλο παραϊατρικό προσωπικό, τήν ἄρτια νοσηλευτική ὀργάνωση καί γενικότερα μέ τήν ἄνοδο τῆς πολιτιστικῆς στάθμης ὁρισμένων ὁμάδων τοῦ πληθυσμοῦ πού ὑστεροῦν.

Τό γεγονός ὅτι σέ μία πενταετία ἡ βρεφική θνησιμότητα ἀπό λοιμώδη νοσήματα μειώθηκε σημαντικά σέ σύγκριση μέ τίς ἄλλες ὁμάδες αἰτίων (τό 1967 ἀντιπροσώπευε τό 31,7% τῶν αἰτίων καί τό 1972 τό 22,9%) ἀποδεικνύει ὅτι ὑπάρχουν περιθώρια γιά τή μείωση τῆς βρεφικῆς θνησιμότητας στό μέλλον.

Ἀκόμα, τά τελευταῖα χρόνια στίς χῶρες τῆς Κοινότητας σημείωσε μείωση καί ὁ ἀριθμός τῶν βρεφῶν πού γεννιοῦνται νεκρά.

Ἡ συχνότητα αὐτή, ἡ ὁποία ἐκφράζεται ὡς ποσοστό σέ 1.000 γεννήσεις ζώντων, κυμαίνεται συνήθως μεταξύ 12 καί 15 καί φαίνεται ὅτι συμβαδίζει μέ τό ὑγειονομικό ἐπίπεδο κάθε χώρας.

Στήν Ἑλλάδα, ἡ ὑψηλότερη συχνότητα, στίς πόλεις, 12,4‰ ἔναντι 10,9‰ στήν ὕπαιθρο, ὑποδηλώνει ὅτι πολλές γεννήσεις νεκρῶν ἰδίως στήν ὕπαιθρο χώρα δέν δηλώνονται στά ληξιαρχικά γραφεῖα. Τό γεγονός ὅμως ὅτι οἱ γεννήσεις νεκρῶν στίς ἀστικές περιοχές βάσει τῶν ἐπίσημων στατιστικῶν μειώθηκαν σέ διάστημα 15ετίας ἀπό 25‰ σέ 13‰ περίπου εἶναι ἐνδεικτικό τῆς βελτιώσεως τῶν συνθηκῶν ὑγιεινῆς

Β. *Γαμηλιότητα*

Ἡ γαμηλιότητα γενικά σημαίνει τή συμπεριφορά

ΠΙΝΑΚΑΣ VII. *Ἐκτίμηση τῆς μέσης ἡλικίας ἀνδρῶν καί γυναικῶν κατά τόν πρῶτο γάμο τῶν γενεῶν 1921-1940 στίς χῶρες-μέλη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητας*

	Βέλγιο		Γαλλία		Δανία		Δ. Γερμανία		Ἑλλάδα		Ἡν. Βασίλειο		Ἰρλανδία		Ἰταλία		Κάτω Χῶρες	
Γενεές	Α	Γ	Α	Γ	Α	Γ	Α	Γ	Α	Γ	Α	Γ	Α	Γ	Α	Γ	Α	Γ
1921-25	26,1	23,6	25,6	23,6	26,4	23,4	27,4	25,3	29,4	25,8	25,9		31,6	27,6	—	25,06	27,4	25,3
1926-30	25,5	23,0	25,3	23,1	26,0	22,9	26,6	24,8	29,0	25,4	25,6		30,9	27,3	28,4	24,73	27,1	24,8
1931-35	25,1	22,4	25,8	23,1	25,6	22,7	26,2	24,2	28,7	25,3	25,2	23,2	30,0	26,8	—	24,37	26,7	24,4
1936-40	24,7	22,3	25,9	22,7	25,3	22,6	26,2	23,7	28,5.	24,8	24,9		29,1	26,3	—	23,96	26,2	23,9

Πηγή: – Situation démographique de la France, *Population*, 2, 1978, σελ. 311, Πίν. 16.
– Γιά Ἰρλανδία καί Ἡν. Βασίλειο (Α), «Nuptialité et Fécondité des mariages en Irlande», *Population*, 3, 1978, σελ. 672, Πίν. 2.
– Γιά Ἰταλία (Γ) «L'Italie, l'Espagne et le Portugal», *Population*, 4-5, 1980, σελ. 943, Πίν. 10.
– Γιά Ἡν. Βασίλειο (Γ) καί Ἰταλία (Α) «Evolution de la nuptialité en Europe Occidentale depuis la guerre», *Population*, 2, 1971, σελ. 330.

τῶν ἀνθρώπων ἀπέναντι στό γάμο. Ἡ συμπεριφορά αὐτή ἐπηρεάζεται ἄμεσα ἀπό τίς ἐξελίξεις τῶν ἠθῶν καί γενικά ἀπό τίς κοινωνικές καί οἰκονομικές συνθῆκες.

Κατά τή διάρκεια τῶν εἴκοσι χρόνων πού ἀκολούθησαν τόν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, μειώθηκε αἰσθητά στή Δυτική Εὐρώπη τό ποσοστό ἀνδρῶν καί γυναικῶν πού παρέμειναν ἀνύπαντροι, ἐνῶ συγχρόνως αὐξήθηκε ὁ ἀριθμός αὐτῶν πού συνῆπταν γάμο ὅλο καί σέ πιό μικρές ἡλικίες. Ἡ τελευταία αὐτή τάση εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τή μείωση τῆς μέσης ἡλικίας ἀνδρῶν καί γυναικῶν κατά τόν πρῶτο γάμο. Τό φαινόμενο αὐτό, δηλαδή οἱ Δυτικοευρωπαῖοι νά παντρεύονται τόσο νέοι καί σέ τόσο μεγάλο ἀριθμό, ἔχει νά παρατηρηθεῖ ἀπό τό δεύτερο ἥμισυ τοῦ 18ου αἰώνα.

Ἡ ἡλικία γάμου γιά τίς γενεές πού παντρεύτηκαν στίς ἀρχές τοῦ 1970 τοποθετεῖται, ἀνάλογα μέ τή χώρα, μεταξύ 24 καί 25 χρόνια γιά τούς ἄνδρες καί 22 καί 23 γιά τίς γυναῖκες. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν ἡ Ἰταλία, ἡ Ἑλλάδα καί ἡ Ἰρλανδία ὅπου ἡ μέση ἡλικία, παρά τήν πτωτική της τάση, ἐξακολουθεῖ νά παραμένει σέ σχετικά ὑψηλά ἐπίπεδα.

Ὁ Πίνακας VII διαγράφει τήν προοδευτική μείωση τῆς μέσης ἡλικίας κατά τόν πρῶτο γάμο στίς σύγχρονες γενεές.

Τήν τελευταία ὅμως δεκαετία, ἡ εὐρωπαϊκή γαμηλιότητα ἔχει μπεῖ σέ νέα φάση: Ὁ ἐτήσιος ἀριθμός τῶν ἐγγάμων ἑνώσεων παρουσιάζει μείωση, ἐνῶ ὁ ἀριθμός τῶν διαζυγίων αὔξηση (Πίνακας VII).

Ὁ δείκτης τῆς γαμηλιότητας (ἐτήσιος ἀριθμός γάμων ἀνά 1.000 κατοίκους) παρουσιάζει τά τελευταῖα χρόνια συνεχῆ πτώση στή Δυτική καί Βόρεια Εὐρώπη. Ἡ πτώση ἐμφανίστηκε ἀρχικά τό 1965 στή Σουηδία καί στή Δανία, καί στή συνέχεια, μετά τό 1970, ἐπεκτάθηκε καί στίς ἄλλες χῶρες (Δ. Γερμανία, Κ. Χῶρες, Ἡν. Βασίλειο καί τέλος Βέλγιο, Γαλλία, Ἰταλία).

Τό 1978 ἡ μέση τιμή τῆς Κοινότητας ἦταν 6,3 γάμοι σέ 1.000 κατοίκους ἔναντι 7,9 πού ἦταν τό 1960.

Τό 1960, ἦταν οἱ Γερμανοί καί οἱ Γερμανίδες πού κρατοῦσαν τά σκῆπτρα μέ 9,4 γάμους στούς 1.000 κατοίκους. Τό 1970 ἦταν οἱ Ὁλλανδοί μέ ποσοστό γαμηλιότητας 9,5 γάμους σέ 1.000 κατοίκους.

Τό 1978 μετά τούς Ἕλληνες εἶναι οἱ Βρεταννοί ποί παντρεύονται σέ μεγαλύτερο ἀριθμό, ἐνῶ οἱ Γερμανοί ἔχουν γίνει στήν Εὐρώπη οἱ μεγάλοι ἀρνητές τοῦ γάμου καί τούς ἀκολουθοῦν οἱ Δανοί. Τό 1978, στή Δυτική Γερμανία σημειώθηκαν 5,4 γάμοι σέ 1.000 κατοίκους. Ἀπό τό 1970, στή χώρα αὐτή παρατηρεῖται μία συνεχής αὔξηση τοῦ ποσοστοῦ τῶν ἀνυπάντρων σ' ὅλες τίς ἡλικίες μέχρι τά πενήντα χρόνια γιά τούς ἄνδρες καί μέχρι τά τριάντα πέντε γιά τίς γυναῖκες.

Στή Δανία, ὁ δείκτης τῆς γαμηλιότητας πέρασε ἀπό 7,4 γάμους σέ 1.000 κατοίκους τό 1970, σέ 5,6 γάμους τό 1978. Ἀλλά καί στή Γαλλία καί στήν Ἰταλία ἡ γαμηλιότητα συνεχίζει τήν πτωτική της τάση. Ἔτσι τό 1978 στήν Ἰταλία σημειώθηκε τό πιό χαμηλό ποσοστό γαμηλιότητας (5,9‰) ἀπό τό 1861, μέ ἐξαίρεση τήν περίοδο τοῦ πολέμου. Στή Γαλλία, τό ποσοστό αὐτό ἔφθασε τό 1978 σέ 6,6 γάμους ἀνά 1.000 κατοίκους. Τόσο χαμηλό ποσοστό εἶχε νά παρατηρηθεῖ ἀπό τό 1943 καί 1944, ὅταν ἡ τιμή τοῦ δείκτη γαμηλιότητας ἦταν ἀντίστοιχα 5,7 καί 5,4 γάμοι ἀνά 1.000 κατοίκους. Ἐπίσης τό ποσοστό τῶν Γαλλίδων πού θά μείνουν ἀνύπαντρες γιά τό 1979 ἀνέρχεται σέ 26%, ἐνῶ τό 1972 τό ποσοστό αὐτό ἦταν μόλις 5%. Ἡ διαφορά αὐτή ὀφείλεται μᾶλλον σέ μιά καθυστέρηση τοῦ γάμου, λόγω κυρίως οἰκονομικῶν δυσχερειῶν παρά σέ μία ἄρνηση τοῦ γάμου.

Αὐτό ἐνισχύεται καί ἀπό τό γεγονός ὅτι, ἐνῶ τό ποσοστό τῶν γυναικῶν πού κατά τήν περίοδο 1969-71 στήν ἡλικία 25-29 χρόνων δέν εἶχε ἀκόμη παντρευθεῖ ἦταν 16,4% καί τό 1979 ἔφθασε στό 19,5%, τό ποσοστό τῶν ἀνυπάντρων γυναικῶν ἡλικίας 30-49 χρόνων παραμένει καί τό 1979 στό ἐπίπεδο τοῦ 1969 ἤτοι 10,7% τοῦ γυναικείου πληθυσμοῦ.

ΠΙΝΑΚΑΣ VIII. *α) Συχνότητα γάμων σέ 1.000 κατοίκους, καί β) Συχνότητα διαζυγίων σέ 1.000 κατοίκους στίς χῶρες-μέλη τῆς Κοινότητας*

Χῶρες	α							β					
	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1978	1955	1960	1965	1970	1975	1978
Βέλγιο	8,3	7,7	7,1	7,0	7,6	7,4	6,8	0,48	0,50	0,59	0,66	1,12	
Γαλλία	7,9	7,2	7,0	7,1	7,8	7,3	6,6	0,72	0,66	0,72	0,79	1,16	
Δανία	9,1	7,9	7,8	8,8	7,4	6,3	5,6	1,53	1,46	1,37	1,93	2,62	
Δ. Γερμανία	10,7	8,8	9,4	8,3	7,3	6,2	5,4	0,85	0,83	0,93	1,24	1,73	
Ἑλλάδα	7,7	8,3	7,0	9,4	7,7	8,4	8,2	—	0,30	0,41	0,36	0,41	
Ἡν. Βασίλειο	7,8	8,4	7,5	7,8	8,5	7,7	7,4	0,59	0,51	0,78	1,04	2,43	
Ἰρλανδία	5,4	5,6	5,5	5,9	7,1	6,8	6,4	—	—	—	—	—	
Ἰταλία	7,7	7,5	7,6	7,6	7,3	6,7	5,9	—	—	—	—	—	
Κάτω Χῶρες	8,2	8,3	7,8	8,8	9,5	7,3	6,4	0,51	0,49	0,50	0,79	1,47	
Λουξεμβοῦργο	8,6	8,3	7,1	6,6	6,4	5,6	6,0	0,36	0,49	0,44	0,64	0,70	
Εὐρώπη 9	8,5	7,9	7,9	7,8	7,8	7,0	6,3						
Ἱσπανία	—	8,1	7,8	7,2	7,4	7,5	7,0	—	—	—	—	—	
Πορτογαλία	—	8,5	7,9	8,2	9,4	9,7	8,3	0,11	0,08	0,08	0,05	0,16	

Στό Βέλγιο, εἶναι βασικά οἱ γάμοι μεταξύ τῶν νέων κάτω τῶν 25 χρόνων πού βρίσκονται σέ συνεχῆ πτώση. Ἀντίθετα, ὁ ἀριθμός αὐτῶν πού συνάπτουν δεύτερο γάμο τείνει νά αὐξηθεῖ.

Γενικά, τά τελευταῖα χρόνια, στίς περισσότερες χῶρες τῆς Κοινότητας, ἡ μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γάμων συνοδεύεται καί ἀπό μία τάση γιά αὔξηση τῆς μέσης ἡλικίας κατά τόν πρῶτο γάμο. Σήμερα, δέν παντρεύονται τόσο νέοι ὅσο στίς ἀρχές τοῦ 1970. Στή Γαλλία, π.χ., ἡ μέση ἡλικία κατά τόν πρῶτο γάμο ἀπό 24,4 χρόνια, πού ἦταν κατά τήν περίοδο 1970-73 γιά τούς ἄνδρες καί 22,4 γιά τίς γυναῖκες, ἔφθασε τό 1978 στά 25 χρόνια γιά τούς ἄνδρες καί στά 22,8 γιά τίς γυναῖκες.

Τό γεγονός αὐτό μπορεῖ νά ἀποδοθεῖ στήν αὔξηση τῆς ἀνεργίας πού τά τελευταῖα αὐτά χρόνια πλήττει κυρίως τούς νέους. Ἡ ἀνεργία στήν Κοινότητα πλήττει κατά μέσο ὅρο τό 6% τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ καί τό 11% τῶν νέων κάτω τῶν 25 χρόνων. Τά 2/5 τῶν Εὐρωπαίων ἀνέργων ἔχουν ἡλικία κάτω τῶν 25 χρόνων.

Στή διαμόρφωση τῶν σημερινῶν συνθηκῶν τῆς γαμηλιότητας, σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν, ἐκτός ἀπό τίς οἰκονομικές δυσκολίες, καί τό νέο καθεστώς τῶν ἠθῶν πού ἐπιτρέπει τίς ἐξώγαμες ἑνώσεις. Ὁ ἀριθμός τῶν ἐξωγάμων συμβιώσεων, κυρίως μεταξύ τῶν νέων, ὅλο καί αὐξάνει μετά τό 1975 στή Γαλλία, Γερμανία, Ἡνωμένο Βασίλειο καί Δανία. Τό γεγονός αὐτό καθυστερεῖ τή σύναψη τοῦ γάμου καί ἔχει σάν ἀποτέλεσμα νά μειώνεται ἡ συχνότητα τῶν γάμων καί νά αὐξάνει ἡ μέση ἡλικία γάμου ἀνδρῶν καί γυναικῶν.

Στήν Ἑλλάδα, τό ποσοστό τῶν γάμων πού συνάπτονται κάθε χρόνο παραμένει στό ἴδιο περίπου ἐπίπεδο (8‰) ἀπό τό 1956 μέχρι σήμερα. Τά τελευταῖα χρόνια, ἡ ἑλληνική γαμηλιότητα χαρακτηρίζεται ἀπό μιά μικρή ἀνοδική πορεία μέ σύγχρονη τάση γιά σύναψη τοῦ πρώτου γάμου σέ μικρότερη ἡλικία (βλ. Πίνακα VII). Ἔτσι, ἐνῶ τό 1956 ἡ διάμεση ἡλικία κατά τόν πρῶτο γάμο ἦταν 28,2 χρόνια γιά τούς ἄνδρες καί 24,2 γιά τίς γυναῖκες, τό 1975 ἦταν 27,7 καί 22,6 ἀντίστοιχα. Στήν ἐπαρχία, ἡ διάμεση ἡλικία εἶναι κατά δύο περίπου χρόνια μικρότερη ἀπό τήν ἡλικία τῶν νεονύμφων τῶν πόλεων. Τό 1956 ἡ διάμεση ἡλικία τῶν ἀνδρῶν στίς πόλεις ἦταν 29,7 χρόνια καί στήν ὕπαιθρο 27,4, τῶν δέ γυναικῶν 25,3 καί 23,8 χρόνια ἀντίστοιχα. Τό 1975 ἡ ἡλικία αὐτή ἦταν γιά τούς ἄνδρες 28,1 χρόνια στήν πόλη καί 26,9 στήν ὕπαιθρο, ἐνῶ γιά τίς γυναῖκες ἦταν 23,4 καί 21,4 χρόνια.

Ἐξ ἄλλου, ὁ δείκτης γαμηλιότητας βρίσκεται σέ σχετικά ὑψηλά ἐπίπεδα στήν Ἱσπανία μέ 7 γάμους στούς 1.000 κατοίκους καί στήν Πορτογαλία μέ 8,3 γάμους στούς 1.000 κατοίκους.

Ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς εὐρωπαϊκῆς γαμηλιότητας ἀποτελεῖ ἡ διαχρόνια τάση τῶν Εὐρωπαίων γιά τή λύση τῶν ἐγγάμων συμβιώσεων. Ἡ τάση αὐτή, μολονότι ἐξαρτᾶται ἄμεσα ἀπό τήν ἰσχύουσα νομοθεσία, εἶναι ἐνδεικτικό στοιχεῖο τῆς ἐξελίξεως τῶν ἠθῶν μιᾶς κοινωνίας.

Τά τελευταῖα δέκα χρόνια, ὁ ἀριθμός τῶν διαζυγίων σέ ὅλες τίς χῶρες τῆς Κοινότητας σημειώνει ἀνοδική πορεία. Ἡ τάση αὐτή ἔχει ἀρχίσει πολύ πρίν τεθοῦν σέ ἰσχύ σέ χῶρες, ὅπως Γαλλία, Ἡν. Βασίλειο, Κ. Χῶρες, Ἰταλία, Λουξεμβοῦργο, οἱ νέες νομοθεσίες πού διευκολύνουν τή λύση τοῦ γάμου καί πού συμβάλλουν, ὅπως εἶναι φυσικό, στήν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν διαζυγίων.

Εἰδικότερα: Ἡ Δανία, μέ ποσοστό 2,6 διαζύγια σέ 1.000 κατοίκους τό 1975, καί τό Ἡν. Βασίλειο μέ 2,4 κατέχουν τήν πρώτη θέση στήν Κοινότητα, ἐνῶ ἡ Ἰρ-

ΠΙΝΑΚΑΣ IX. *Διάμεσος ἡλικία ἀνδρῶν καί γυναικῶν στήν Ἑλλάδα κατά τόν πρῶτο γάμο, στό Σύνολο (Σ), τίς Πόλεις (Π) καί τήν Ὑπαιθρο Χώρα (Υ): 1956-75*

	Ἄνδρες			Γυναῖκες		
Ἔτος	Σ	Π	Υ	Σ	Π	Υ
1956	28,2	29,7	27,4	24,3	25,3	23,8
1960	28,4	29,9	27,6	24,4	25,5	23,9
1965	28,7	29,6	27,8	24,9	24,6	23,3
1970	28,0	28,8	27,0	22,9	23,6	22,1
1975	27,7	28,1	26,9	22,6	23,4	21,4

Πηγή: ΕΣΥΕ. *Ὁ πληθυσμός τῆς Ἑλλάδος κατά τό 2ο ἥμισυ τοῦ 20οῦ αἰῶνος, 1980.*

λανδία τήν τελευταία. Πρέπει φυσικά νά σημειωθεῖ ὅτι τό νόμιμο διαζύγιο δέν ἰσχύει στήν Ἰρλανδία, ὅπως καί στήν Ἱσπανία.

Στό Βέλγιο, ἡ ἀνοδική τάση τοῦ δείκτη ἔχει ἐπιταχυνθεῖ ἀπό τό 1973. Ἡ συχνότητα τῶν διαζυγίων εἶναι σχετικά πιό ὑψηλή στίς μεγάλες ἡλικίες. Ἔτσι, ἡ μέση ἡλικία τῶν διαζευγμένων ἦταν τό 1973 35 χρόνια καί 7 μῆνες γιά τούς ἄνδρες καί 33 χρόνια γιά τίς γυναῖκες. Τό 1976 αὐξήθηκε, γιά νά φθάσει 36 χρόνια καί 7 μῆνες γιά τούς ἄνδρες καί 33 χρόνια καί 10 μῆνες γιά τίς γυναῖκες. Παράλληλα, ἡ μέση διάρκεια τῶν διαλυμένων γάμων αὐξήθηκε κατά ἕνα χρόνο μεταξύ 1973 καί 1976 (τό 1976 ἦταν 11 χρόνια καί 11 μῆνες).

Στό Λουξεμβοῦργο, ὅπου ὁ ἀριθμός τῶν γάμων σημείωσε πτώση κατά 4% στά τρία τελευταῖα χρόνια, τό διαζύγιο βρίσκεται σέ πλήρη ἄνοδο.

Στίς Κάτω Χῶρες, ἐπίσης, ὁ δείκτης τῶν διαζυγίων ἔχει αὐξηθεῖ. Τό 1978 ὑπῆρχαν 6,5 διαζύγια γιά 1.000 νόμιμες ἑνώσεις, ἐνῶ τό 1960 δέν ἦταν παρά μόνο 2,6 γιά 1.000 νόμιμες ἑνώσεις.

Ὁ ἀριθμός τῶν διαζυγίων ἔχει διπλασιασθεῖ στή Γαλλία μέσα στά ὀκτώ τελευταῖα χρόνια. Ὁ ἀριθμός τῶν διαζευγμένων ἀνδρῶν καί γυναικῶν ἡλικίας 25-34 χρόνων ἔχει σχεδόν τριπλασιασθεῖ μεταξύ 1968 καί 1979. Ἐάν ἡ σημερινή συχνότητα συνεχισθεῖ, θά ἔχει σάν συνέπεια οἱ 22 ἀπό τούς 100 γάμους νά τελειώνουν μ' ἕνα διαζύγιο. Ἡ τάση γιά διαζύγιο ἐμφανίζεται ὅλο καί περισσότερο ὑψηλή κατά τά πρῶτα χρόνια τοῦ γάμου. Ἡ μέση διάρκεια τῶν διαλυμένων γάμων, πού ἦταν 10,5 χρόνια κατά τή διάρκεια τῆς περιόδου 1960-64, ἔπεσε στά 9,4 χρόνια τό 1977. Ἐπίσης, ἔχει μειωθεῖ καί ἡ μέση ἡλικία τῶν διαζευγμένων. Τό 1968, τό 21% τῶν διαζευγμένων γυναικῶν καί ἀνδρῶν ἦταν κάτω ἀπό 40 χρόνων. Τό ποσοστό αὐτό, τό 1979, ἀντιπροσώπευε ἀντίστοιχα τό 35% καί τό 37% στό σύνολο τοῦ διαζευγμένου πληθυσμοῦ.

Ἀντίθετα, στήν Ἑλλάδα καί στήν Πορτογαλία τό ποσοστό τῶν διαζυγίων στούς 1.000 κατοίκους ἐξακολουθεῖ νά παραμένει ἀκόμη καί σήμερα σέ χαμηλά ἐπίπεδα, παρουσιάζει ὅμως μία ἀνοδική τάση. Στήν Πορτογαλία ὑπάρχει ἡ λύση μόνο τοῦ πολιτικοῦ γάμου. Ἐνῶ στήν Ἑλλάδα, πού τό δικαίωμα καί οἱ διευκολύνσεις τοῦ διαζυγίου ἔχουν ἀναγνωρισθεῖ, τό 1979 τό ποσοστό τῶν διαζυγίων στούς 1.000 κατοίκους ἦταν 0,5.

Τήν τελευταία δεκαετία στήν Ἑλλάδα, ἡ ροπή πρός τό διαζύγιο ἐκδηλώνεται πιό αἰσθητά κατά τά πρῶτα χρόνια τοῦ γάμου. Ἔτσι, τό 1970 οἱ λυθέντες γάμοι διάρκειας μέχρις ἑνός χρόνου ἀντιπροσώπευαν μόλις τό 1,9% τοῦ συνόλου. Οἱ λυθέντες γάμοι διάρκειας ἀπό ἕνα μέχρι δύο χρόνια τό 6,3%, καί οἱ γάμοι διάρκειας ἀπό δύο μέχρι τρία χρόνια τό 8%. Τό 1978, τά ποσοστά αὐτά ἦταν ἀντίστοιχα 6,6%, 8,2% καί 9,2%.

Γ. *Γεννητικότητα*

Ἡ γεννητικότητα ἑνός πληθυσμοῦ ἀποτελεῖ τό δυναμικό στοιχεῖο τῆς ἀνανεώσεώς του. Εἶναι αὐτή πού καθορίζει ἀποφασιστικά τήν αὔξηση, τήν κατά ἡλικία κατανομή καί τό βαθμό γηρασμοῦ του.

Ἐπειδή ὁ δείκτης γεννητικότητας (δηλαδή ἡ συχνότητα τῶν γεννήσεων ἀνά 1.000 κατοίκους (Βλ. Πίνακα V) ἐπηρεάζεται ἄμεσα ἀπό τήν κατά ἡλικία σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ, γι' αὐτό στήν παροῦσα μελέτη θά χρησιμοποιηθεῖ σάν ἀντιπροσωπευτικός δείκτης συγκρίσεως ὁ δείκτης γονιμότητας ἢ Συντελεστής Ὁλικῆς Γονιμότητας.[5]

Στόν Πίνακα X διαφαίνεται ὅτι ἡ πτώση τῆς γονιμότητας, κατά τή διάρκεια τῆς περιόδου 1965-1978, εἶναι μιά πραγματικότητα πού ἔχει πλήξει ὅλες τίς χῶρες τῆς Κοινότητας.

Ἀξιοσημείωτο εἶναι τό γεγονός ὅτι ἡ γονιμότητα, πού παρουσίασε μετά τόν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο μεγάλη αὔξηση στίς περισσότερες χῶρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, σημειώνοντας ἔτσι τό περίφημο baby-boom, ἄρχισε τό 1964 τήν παροῦσα πτωτική της τάση, σχεδόν συγχρόνως σέ ὅλες αὐτές τίς χῶρες. Ἡ τάση αὐτή ἐντάθηκε μετά τό 1970 καί ἐξελίχθηκε κατά τρόπο ὁμοιογενῆ, παρά τίς αἰσθητές διαφορές πού ὑπῆρχαν ἀπό τή μία χώρα στήν ἄλλη καί πού ἀφοροῦσαν τίς σχετικά μέ τήν ἀντισύλληψη, τήν κοινωνική πολιτική, τά οἰκογενειακά ἐπιδόματα νομοθεσίες καθώς καί τό ἐπίπεδο ζωῆς.

Στήν πραγματικότητα, τό μεταπολεμικό baby-boom κάλυψε μιά τάση γιά μείωση τῶν γεννήσεων πού εἶχε ἀρχίσει σέ ὅλες τίς χῶρες ἀπό τά τέλη τοῦ 19ου καί στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα.

Ὁ ρυθμός τῆς σύγχρονης πτώσεως ἦταν πιό ἔντονος στίς χῶρες στίς ὁποῖες ἡ γονιμότητα εἶχε παρουσιάσει μεταπολεμικά τή μεγαλύτερη αὔξηση (βλ. Πίν. X).

5. Βλ. ὑποσ. 3, σελ. 355.

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ. *Ἐξέλιξη Συντελεστῶν Ὁλικῆς Γονιμότητας χωρῶν-μελῶν Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητας, 1950-1979*

Χῶρες	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1978	1979
Βέλγιο	2,34	2,38	2,56	2,61	2,23	1,74	1,69	1,70
Γαλλία	2,93	2,67	2,73	2,84	2,47	1,92	1,84	1,87
Δανία	2,58	2,58	2,54	2,61	1,95	1,92	1,67	1,61
Δυτ. Γερμανία	2,10	2,13	2,37	2,51	2,01	1,45	1,39	1,40
Ἑλλάδα	—	2,32	2,22	2,24	2,40	2,31	2,26	2,25
Ἡν. Βασίλειο	2,19	2,22	2,68	2,83	2,44	1,81	1,78	1,87
Ἰρλανδία	—	3,39	3,73	4,03	3,87	3,54	—	—
Ἰταλία	2,49	2,31	2,37	2,55	2,37	2,18	1,82	1,71
Κάτω Χῶρες	3,09	3,03	3,11	3,04	2,58	1,66	1,59	1,57
Λουξεμβοῦργο	—	—	—	2,38	1,97	1,50	1,53	—
Ἱσπανία	—	—	2,78	2,97	2,87	2,78	2,53	
Πορτογαλία	3,17	3,16	3,15	3,07	2,62	2,58	2,28	2,02

Πηγή: — 1965. «L'Europe et les pays développés d'Outre-mer, Données Statistiques», *Population*, no 4-5, 1980, p. 916.
— 1950, 1955, 1960, *Στατιστικά στοιχεῖα*, Ἀρχεῖο Département Démographie, UCL.

Ἡ Ἰρλανδία, οἱ Κάτω Χῶρες καί ἡ Γαλλία εἶχαν κατά τήν περίοδο 1951-65 τήν πιό ὑψηλή γονιμότητα, ἐνῶ ἡ Δυτική Γερμανία τήν πιό χαμηλή. Ἡ πτώση ἦταν θεαματική τήν τελευταία δεκαετία στήν Ὁλλανδία, στήν ὁποία τό 1955 ἀναλογοῦσαν σέ κάθε γυναίκα 3,03 παιδιά, ἐνῶ τό 1979 ἀντιστοιχοῦσαν 1,57 παιδιά στήν κάθε γυναίκα.

Ἀντίθετα, ἡ Ἰρλανδία ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ἐπικεφαλῆς μέ 3,54 (1975) παιδιά γιά κάθε γυναίκα, ἐνῶ ἡ Γαλλία κατέχει τήν τρίτη θέση, ἀλλά μέ 1,87 παιδιά στήν κάθε γυναίκα. Τό Ἡνωμένο Βασίλειο, ἀπό 2,9 πού ἦταν ὁ δείκτης τό 1964, ἔπεσε στό 1,78 τό 1978. Ἐξ ἄλλου, ἡ κατάσταση εἶναι δραματική στό Λουξεμβοῦργο καί στή Δυτική Γερμανία, ὅπου ὁ ἀριθμός τῶν γεννήσεων εἶναι ὁ πιό χαμηλός τῆς Εὐρώπης. Στή Δυτική Γερμανία, τό 1964, σέ 100 γυναῖκες ἀναπαραγωγικῆς ἡλικίας ἀντιστοιχοῦσαν 250 παιδιά, ἐνῶ τό 1978 μόνο 139.

Στήν Ἑλλάδα, ἡ μεταπολεμική βελτίωση τῆς γεννητικότητας, πού γνώρισαν οἱ περισσότερες χῶρες, ὑπῆρξε σχεδόν ἀνύπαρκτη, γεγονός πού ἀποδίδεται στό μεγάλο μεταναστευτικό ρεῦμα τῆς περιόδου 1952-73. Στήν ἀρχή τῆς περιόδου αὐτῆς, ἡ μεταναστευτική κίνηση βρισκόταν σέ μεγάλη ἔξαρση. Ἔτσι, στήν Ἑλλάδα ὁ μέσος ἀριθμός παιδιῶν ἀνά γυναίκα σημείωσε μία κάμψη ἀπό τό 1957 μέχρι τό 1965 καί ἔφτασε στό χαμηλότερο σημεῖο κατά τή διάρκεια τῆς περιόδου 1961-63 μέ 2,15 παιδιά στήν κάθε γυναίκα.

Ἀπό τό 1966 ὅμως, ἄρχισε μιά μικρή ἀνοδική πορεία μέχρι τό 1976. Ὁ δείκτης αὐτός ἔφτασε στό ὑψηλότερο σημεῖο τό 1967 μέ 2,42 παιδιά σέ κάθε γυναίκα. Κατά τή διάρκεια τῆς περιόδου 1971-75, ἔχουμε κατά μέσο ὅρο 2,32 παιδιά. Ἡ ἀναπαραγωγικότητα τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ φαίνεται νά ἔχει σταθεροποιηθεῖ τά τελευταῖα χρόνια.

Θά πρέπει ἐδῶ νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ διαφοροποίηση τῆς μέσης ἡλικίας τῆς μητέρας κατά τή γέννηση παίζει σοβαρό ρόλο στή διαμόρφωση τῆς τιμῆς τοῦ Συντελεστῆ Ὁλικῆς Γονιμότητας. Στήν Ἑλλάδα, ἡ διάμεση ἡλικία τῆς μητέρας κατά τή γέννηση ἀπό 28 χρόνια πού ἦταν τό 1957, ἔφτασε στά 27,6 τό 1967, στά 26,8 χρόνια τό 1970 καί στά 25,6 χρόνια τό 1977. Ἡ μείωση αὐτή εἶναι κυρίως τό ἀποτέλεσμα τῆς ταχύτερης συμπληρώσεως τῆς ὀλιγάριθμης οἰκογένειας.

Ἔτσι, στήν παροῦσα φάση δέν μπορεῖ νά ὑπολογισθεῖ ἄν μία ἄνοδος τῆς ἑλληνικῆς γονιμότητας ἀνανακλᾶ ἁπλῶς τή διαφοροποίηση κατά τόν προγραμματισμό τῶν γεννήσεων τοῦ πρώτου καί δεύτερου παιδιοῦ, ἤ μιά πραγματική αὔξηση γενικῆς γονιμότητας τῶν νέων γενεῶν.

Στή χώρα μας, πάντως, τά νέα ζευγάρια φαίνεται ὅτι ἔχουν υἱοθετήσει μιά συμπεριφορά ἡ ὁποία πρός τό παρόν ἐξασφαλίζει τήν πλήρη ἀντικατάσταση τῶν γενεῶν, ἀκόμη καί μιά μικρή αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ.

Μέσα λοιπόν στόν εὐρωπαϊκό χῶρο, ἡ Ἑλλάδα κατέχει θέση μᾶλλον ἱκανοποιητική μέ 2,3 γεννήσεις στήν κάθε γυναίκα, καί οἱ προοπτικές τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, καθώς καί αὐτοῦ τῆς Ἱσπανίας καί Πορτογαλίας, δέν εἶναι τόσο δυσμενεῖς ὅσο τῶν ἄλλων χωρῶν τῆς Κοινότητας.

Στήν Ἱσπανία καί τήν Πορτογαλία, ἡ γονιμότητα ἄρχισε τήν πτωτική της τάση στίς ἀρχές τοῦ 1960. Ὁ δείκτης τῆς γονιμότητας ἀπό 3,05 παιδιά γιά κάθε γυναίκα πού ἦταν τό 1964 στήν Ἱσπανία, ἔφτασε τά 2,5 παιδιά τό 1978. Στήν Πορτογαλία, ὁ δείκτης ἀπό 3,24 παιδιά γιά κάθε γυναίκα πού ἦταν τό 1962 ἔφτασε τά 2,02 παιδιά τό 1979.

Παρά τήν πτώση ὅμως αὐτή, ἡ γονιμότητα τῶν χωρῶν αὐτῶν ἐξακολουθεῖ νά κατέχει μία ἀπό τίς πρῶτες θέσεις στήν Εὐρώπη.

Τά τελευταῖα χρόνια, ὁ δείκτης γονιμότητας φαίνεται νά ἔχει σταθεροποιηθεῖ σέ μερικές ἀπό τίς χῶρες τῆς Κοινότητας, ἐνῶ σέ ἄλλες συνεχίζει τήν πτωτική του τάση (Δανία, Ὁλλανδία) ἤ ἔχει σημειώσει μικρή ἀνοδική πορεία, ὅπως στή Γαλλία καί τό Ἡν. Βασίλειο, τό 1979.

Τό πρόβλημα, ὅμως, εἶναι ὅτι σέ ὅλες τίς κοινοτικές χῶρες μέ ἐξαίρεση τήν Ἰρλανδία καί τήν Ἑλλάδα, ὁ δείκτης αὐτός ἐγγίζει ἀνησυχητικά ἐπίπεδα, πού εἶναι πολύ πιό χαμηλά ἀπό τίς 2,1 γεννήσεις ζώντων γιά κάθε γυναίκα, ἀριθμός πού θεωρεῖται ἀναγκαῖος γιά νά διατηρηθεῖ ὁ πληθυσμός στά σημερινά του ἐπίπεδα.

Τό γεγονός αὐτό εἶναι ἀνησυχητικό γιατί σημαίνει ὅτι οἱ χῶρες αὐτές πλησιάζουν ἤ πέρασαν τό ὅριο τῆς μηδενικῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ, ὁ ὄγκος τοῦ ὁποίου μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου θά μειώνεται ἀργά ἀλλά σταθερά. Ὁ πληθυσμός τῶν περισσοτέρων χωρῶν, παρά τό γεγονός ὅτι ὁ ΣΟΓ δέν ἐξασφαλίζει τήν ἀντικατάσταση τῶν γενεῶν, θά ἐξακολουθήσει ν' αὐξάνει μέχρι τό τέλος τοῦ αἰώνα μας. Σ' αὐτό συμβάλλει ἡ κατά ἡλικία διάρθρωση τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ ὁποία εὐνοεῖ ἀκόμη τήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ. Σήμερα, ἡ μείωση τοῦ πληθυσμοῦ εἶναι ἀνησυχητική στή Δυτική Γερμανία, πού ἀπό τήν ἄποψη αὐτή κρατάει μερικά παγκόσμια ρεκόρ στόν ἐκβιομηχανισμένο κόσμο.

Πραγματικός κίνδυνος γιά τή χώρα θεωρεῖται ἡ μείωση τῶν γεννήσεων. Ἐνῶ τό 1965 γεννήθηκαν στή Δυτική Γερμανία 1.000.000 παιδιά, ὁ ἀριθμός αὐτός ἔπεσε τό 1979 σέ 580.700. Ἐξ ἄλλου, ὁ δείκτης γονιμότητας, πού τό 1965 ἀντιπροσώπευε 2,51 παιδιά γιά κάθε γυναίκα, τό 1979 δέν ἀντιπροσωπεύει παρά μόνο 1,4 παιδιά γιά κάθε γυναίκα.

Ὑπολογίζεται ὅτι ἀντιστοιχοῦν 140 μέ 150 παιδιά σέ κάθε 100 παντρεμένες γυναῖκες, ἐνῶ θά χρειάζονταν 206 παιδιά γιά νά διατηρηθεῖ σταθερός ὁ γερμανικός πληθυσμός. Ἐλάχιστες οἰκογένειες ἔχουν περισσότερα ἀπό δύο παιδιά.

Ἐκτός ἀπό τό γεγονός ὅτι ἔχει μειωθεῖ ἡ συχνότητα τῶν γάμων, πρέπει νά λάβει κανείς ὑπ' ὄψη του ὅτι στά 100 ζευγάρια τά 20 ζοῦν χωρίς παιδιά, τά 32 ἐπιθυμοῦν ἕνα παιδί καί τά 35 δύο παιδιά, τά 10 τρία παιδιά καί μόνο 3 ζευγάρια θέλουν περισσότερα.

Ὁ πληθυσμός τῆς Δ. Γερμανίας μειώνεται μέ ρυθμό 2% τό χρόνο.

Τήν 1/1/80 ἡ Δυτική Γερμανία εἶχε 61.439.300 κατοίκους. Ἐάν δέν ἀλλάξει ἡ κατάσταση, ὁ πληθυσμός της, σύμφωνα μέ μαθηματικούς ὑπολογισμούς, θά εἶναι στά μέσα τοῦ 21ου αἰώνα περίπου ὁ ἴδιος μέ ἐκεῖνον πού ἦταν τό 1939, δηλαδή 39,4 ἑκατομμύρια.

Ἡ Δ. Γερμανία τοῦ σήμερα ἀποτελεῖ τήν εἰκόνα τῆς Εὐρώπης τοῦ αὔριο. Ἁπλῶς αὐτή προηγεῖται τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐξελίξεως, παρατηροῦν οἱ εἰδικοί ἐρευνητές.

Οἱ ἐπιστήμονες, στήν προσπάθειά τους νά ἐντοπίσουν τούς κοινωνικούς, οἰκονομικούς, ψυχολογικούς καί ἄλλους παράγοντες πού ἐπηρεάζουν τήν ἀναπαραγωγική συμπεριφορά τῶν ζευγαριῶν, ἐπεσήμαναν ὁρισμένες μεταβλητές πού πιστεύουν ὅτι συνέβαλαν στήν πτωτική τάση τῆς σύγχρονης εὐρωπαϊκῆς γονιμότητας. Ἐνδεικτικά μποροῦν νά ἀναφερθοῦν: ἡ ἐξέλιξη τῶν ἠθῶν (αὔξηση τῶν μή νομίμων ἑνώσεων, γενίκευση τῆς ἀντισύλληψης καί τῶν ἐκτρώσεων), ἡ ἐντονότερη ἀπασχόληση γιά τήν ἐξασφάλιση ὑλικῶν ἀγαθῶν συνδυασμένη μέ τό ὑψηλότερο βιοτικό ἐπίπεδο, ἡ γυναικεία χειραφέτηση (κυρίως σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τόν ἐπαγγελματικό προσανατολισμό), τό ἀτομικό καί κοινωνικό κόστος τοῦ παιδιοῦ, ἡ μή ἐπαρκής κοινωνική πολιτική μέ τή μορφή κυρίως τῶν οἰκογενειακῶν ἐπιδομάτων καί τῶν παιδικῶν σταθμῶν.

Ὁ ἱστορικός Πολύβιος[6] (200-128 π.Χ.), θέλοντας νά ἐξηγήσει τή γενική ἀτεκνία καί ὀλιγανθρωπία ἀπό τήν ὁποία ὑπέφερε ἡ Ἑλλάδα τῆς ἐποχῆς του καί ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας οἱ πόλεις εἶχαν ἐρημώσει καί ἡ παραγωγή εἶχε σταματήσει, γράφει: «...Καί ὅλα αὐτά, γιατί οἱ ἄνθρωποι ἀγαποῦν τό χρῆμα, τήν πολυτέλεια καί τήν τεμπελιά καί δέν ἐπιθυμοῦν νά παντρεύονται, ἐάν δέ παντρευτοῦν δέν θέλουν νά ἀνατρέφουν παιδιά, τό πολύ-πολύ δέχονται νά ἔχουν ἕνα ἤ δύο καί αὐτό γιά νά τά ἀφήσουν πλούσια καί νά τά μεγαλώσουν μέ σπατάλη...». (Ἱστορίαι, ΛΣΤ, Κεφ. Υ, 5-10).

Στήν πραγματικότητα, ἡ ἄρνηση τῆς γεννητικότητας εἶναι μία ἐξίσωση μέ πολλούς ἀγνώστους, πού δέν μπορεῖ νά προσδιορισθεῖ μέ ἀκρίβεια ὁ καθοριστικός ρόλος τοῦ καθενός ἀπ' αὐτούς. Ὅλοι μαζί καί καθένας χωριστά διαμορφώνουν τήν κατάσταση, ἐνῶ πολλές φορές συγκρούονται μεταξύ τους.

Δέν μπορεῖ, π.χ., νά θεωρηθεῖ ὅτι τήν ὑπογεννητικότητα προκαλεῖ μόνο ἡ ἐργασία τῆς γυναίκας, τά ἀντισυλληπτικά ἤ ἡ οἰκονομική κατάσταση, ἡ ἔλλειψη παιδικῶν σταθμῶν ἤ ἄνετης κατοικίας.

Ἡ Δυτική Γερμανία, παρά τήν πολιτική τῶν παιδικῶν σταθμῶν, καί ἡ Γαλλία, παρά τήν πολιτική τῶν οἰκογενειακῶν ἐπιδομάτων, δέν μπόρεσαν νά σταματήσουν τήν πτώση τῆς γεννητικότητάς τους. Ἐξ ἄλλου, οἱ Κάτω Χῶρες, μολονότι ἔχουν τό πιό χαμηλό ποσοστό τῆς Κοινότητας ὅσον ἀφορᾶ τήν ἐπαγγελματική ἀπασχόληση τῶν γυναικῶν, παρουσιάζουν μιά ἀπό τίς πιό καταστροφικές καμπύλες γονιμότητας.

Δέν μπορεῖ ἀκόμη νά πεῖ κανείς ὅτι πρόκειται γιά μιά ἄρνηση τῶν νέων ζευγαριῶν νά ἀποκτήσουν παιδιά.

Σύμφωνα μέ μία δημοσκόπηση πού ἔγινε στίς χῶρες τῆς Κοινότητας τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1979, τά 2/3 τῶν Εὐρωπαίων θεωροῦν τή γέννηση ἑνός παιδιοῦ σάν μιά ἐκδήλωση ἐμπιστοσύνης στό μέλλον καί πιστεύουν ὅτι ἡ μητρότητα καί ἡ πατρότητα συντελοῦν στήν πιό τέλεια ὁλοκλήρωση τοῦ ἀνθρώπου.

6. Ν. Πολύζος, *Δημογραφική πρόκληση*, σελ. 119.

Ἀντίθετα, θεωροῦν ὅτι οἱ πολύτεκνες οἰκογένειες ἀνήκουν πιά στό παρελθόν. Ἐξ ἄλλου τό 54% τῶν Εὐρωπαίων πιστεύει ὅτι ἡ σύγχρονη κοινωνία δέν λαμβάνει ἀρκετά ὑπ' ὄψη τίς ἀνάγκες τῶν παιδιῶν. Ἕνας γονέας στούς πέντε δήλωσε ὅτι εἶχε ἀναγκασθεῖ ἢ θά ἀναγκαζόταν στό ἄμεσο μέλλον νά περικόψει, γιά λόγους κυρίως οἰκονομικούς, τίς σπουδές τῶν παιδιῶν του. Δύο γονεῖς στούς τρεῖς ἔβρισκαν ἀνεπαρκῆ τό χρόνο πού περνοῦσαν μαζί μέ τά παιδιά τους. Τέλος, τό 42% τῶν Εὐρωπαίων κρίνει ὅτι τό μέλλον εἶναι ἀρκετά ἀβέβαιο κι αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού διστάζουν νά ἀποκτήσουν παιδιά.

Οἱ περισσότερες χῶρες-μέλη τῆς Κοινότητας δέν ἔχουν υἱοθετήσει ὁλοκληρωμένη πολιτική ποσοτικοῦ ἐπηρεασμοῦ τῶν γεννήσεων (ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ Γαλλία). Κατά καιρούς ὅμως ἔχουν θεσμοθετήσει διάφορα μέτρα γιά τήν ἐνίσχυση τῆς γεννητικότητας τοῦ πληθυσμοῦ μέ ποικίλα ἀποτελέσματα. Οἱ Κυβερνήσεις τῶν χωρῶν αὐτῶν γνωρίζουν ὅτι κάθε πολιτική ἐπηρεασμοῦ τῆς ἀναπαραγωγικῆς νοοτροπίας τοῦ πληθυσμοῦ εἶναι ἀβέβαιη. Κανείς δέν μπορεῖ ποτέ νά προβλέψει αὐτό πού θά ἀποδώσει. Πολλά, ὅμως, ἀπό τά μέτρα τῆς γενικότερης ἀναπτυξιακῆς πολιτικῆς καί τά περισσότερα τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς ἐνισχύουν τήν οἰκογένεια καί ἔτσι ἐπηρεάζουν ἔμμεσα τή δημογραφία.

Ἡ πρόσφατη, ὅμως, πτώση τῆς γονιμότητας, ἡ ὁποία συνοδεύεται ἀπό μιά ὀπισθοδρόμηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γάμων καί μιά σύγχρονη αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν διαζυγίων καί τῶν ἐλευθέρων ἑνώσεων, ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητα ἐνδεικτικό ὅτι ὁ τρόπος δημιουργίας τῆς οἰκογένειας, γενικά, βρίσκεται σέ μιά μεταβατική περίοδο.

Δ. *Μετανάστευση*

Κατά τή διάρκεια τῆς περιόδου 1950-1970, τέσσερες χῶρες τῆς Κοινότητας (Δ. Γερμανία, Γαλλία, Βέλγιο, Λουξεμβοῦργο) γνώρισαν μιά πραγματική αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ τους ἀπό τήν ἐξωτερική μετανάστευση. Ἀντίθετα, ἡ Ἰταλία, ἡ Ἑλλάδα, ἡ Ἱσπανία, ἡ Πορτογαλία καί ἡ Ἰρλανδία, οἱ ὁποῖες εἶναι οἱ κυριότερες εὐρωπαϊκές χῶρες πού προμηθεύουν στίς προηγούμενες ἐργατικό δυναμικό, εἶχαν ἀρνητική μεταναστευτική κίνηση.

Οἱ μεσογειακές χῶρες τῆς Εὐρώπης ἔχουν μιά παράλληλη μεταναστευτική ἱστορία. Ἔτσι, τό 1950, μετά ἀπό μιά περίοδο ὅπου οἱ μεταναστεύσεις εἶχαν σταματήσει, ξαναρχίζουν νά γνωρίζουν κατά τή διάρκεια 20 περίπου χρόνων μιά ἔντονη μεταναστευτική κίνηση.

Μεταξύ 1948 καί 1971, παρουσιάζεται ἕνα «ἔλλειμμα» 2.300.000 Ἰταλῶν, μεταξύ 1951 καί 1970 1.150.000 Ἱσπανῶν καί 1.583.000 Πορτογάλων. Στήν Ἑλλάδα, ἡ καθαρή πρός τό ἐξωτερικό μετανάστευση κατά τήν περίοδο 1951-77 ὑπολογίστηκε σέ 644.610 ἄτομα.

Τά τελευταῖα χρόνια (κυρίως ἀπό τό 1974) ὅμως σημειώνεται μιά μεγάλη ἐπιστροφή τῶν μεταναστῶν καί μία μείωση τῶν ἀναχωρήσεων λόγω κυρίως τῆς οἰκονομικῆς κρίσεως στίς χῶρες τῆς ὑποδοχῆς.

Ε. *Ἐξέλιξη τοῦ ρυθμοῦ αὐξήσεως καί τῆς κατά ἡλικία δομῆς τοῦ πληθυσμοῦ τῶν χωρῶν-μελῶν τῆς Κοινότητας*

Ὁ ρυθμός αὐξήσεως κάθε πληθυσμοῦ καί ὁ βαθμός γηρασμοῦ του ποικίλλει αἰσθητά ἀπό τή μία χώρα στήν ἄλλη καί εἶναι ἀνάλογος μέ τίς τάσεις τῆς γεννητικότητας, τῆς θνησιμότητας καί τῆς μετανάστευσης πού ἐπικρατοῦν σέ καθεμία ἀπό αὐτές, καθώς καί ἀπό τή χρονική διάρκεια κατά τήν ὁποία καθένας ἀπό τούς παράγοντες αὐτούς ἐπενεργεῖ θετικά ἢ ἀρνητικά.

Ὁ Πίνακας ΙΙ ἀπεικονίζει τό ἱστορικό τῆς εὐρωπαϊκῆς δημογραφικῆς ἐξέλιξης.

Γενικά, θά μποροῦσε νά λεχθεῖ ὅτι οἱ χῶρες πού ἔχουν τό πιό ὑψηλό ἐτήσιο ποσοστό φυσικῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ εἶναι αὐτές τῶν ὁποίων ὁ πληθυσμός εἶναι λιγότερο γηρασμένος καί, κατά συνέπεια, τά ποσοστά θνησιμότητας εἶναι πιό μικρά καί τά ποσοστά γεννητικότητας πιό ὑψηλά.

Ἔτσι, ἐνῶ τό 1965 ὅλες οἱ χῶρες τῆς Κοινότητας, ἐκτός ἀπό τό Βέλγιο καί τό Λουξεμβοῦργο, εἶχαν ποσοστό φυσικῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ μεταξύ 6‰ καί 11,9‰, τό 1975 μόνο ἡ Ἰρλανδία ἔφτασε στό 10,9‰, καί ἡ Ἑλλάδα τό 6,9‰. Ὅλες οἱ ἄλλες ἔπεσαν κάτω ἀπό τό 5‰.

Ἐξ ἄλλου, ἡ κατάσταση εἶναι ἀπογοητευτική στή Δυτική Γερμανία, τό Λουξεμβοῦργο, τό Ἡνωμένο Βασίλειο, τό Βέλγιο καί τήν Ἰταλία. Οἱ πληθυσμοί τῶν χωρῶν αὐτῶν πλησιάζουν ἢ πέρασαν ἤδη τό ὅριο τῆς μηδενικῆς αὐξήσεως. Στή Δυτική Γερμανία, ὅπου ἀπό τό 1969 σημειώνονται περισσότεροι θάνατοι ἀπό γεννήσεις, ὁ πληθυσμός ἀπό τό 1972 ἄρχισε νά μειώνεται σταθερά. Ἔτσι, ἐνῶ τό 1970 ἀντιπροσώπευε τό 24% τοῦ κοινοτικοῦ πληθυσμοῦ, τό 1980 ἀντιπροσωπεύει τό 22,7% καί τό 1990 θά ἀντιπροσωπεύει μόλις τό 21,5%.

Οἱ Κάτω Χῶρες, πού θεωροῦνται ἀπό τίς πιό πυκνοκατοικημένες περιοχές τοῦ Κόσμου μέ 314 κατ. ἀνά τετρ. χιλ., εἶχαν τό 1970 ποσοστό φυσικῆς αὐξήσεως 9,9‰. Τό ποσοστό αὐτό θεωρεῖται ἀρκετά ὑψηλό γιά εὐρωπαϊκή χώρα καί ἐξασφάλιζε τό διπλασιασμό τοῦ πληθυσμοῦ μέσα σέ 70 χρόνια. Τό 1975 ὅμως τό ποσοστό αὐτό ἔπεσε στό 4,7‰, τό 1979 στό 4,5‰ μέ τάσεις γιά συνεχῆ πτώση.

Ὁ γαλλικός πληθυσμός, πού ἀπό τό 1946 μέχρι τό 1974 αὔξανε μέ ποσοστό πού κυμαινόταν μεταξύ 7‰ καί 10‰, ἀπό τό 1975 αὐξάνει μέ ἐτήσιο ποσοστό 3‰ ἤ 4‰. Ἡ Γαλλία, τό 1980, ἐκπροσωπεῖ τό 19,8% τοῦ κοινοτικοῦ πληθυσμοῦ μέ προοπτική νά φθάσει τό 1990 τό 20,6%.

Σέ ἀντίθεση μέ τίς ἄλλες χῶρες τῆς Κοινότητας, ἡ φυσική αὔξηση τοῦ ἰρλανδικοῦ πληθυσμοῦ ἀνέρχεται σέ 10‰ τό χρόνο καί τοῦ ἱσπανικοῦ σέ 9‰, ἐνῶ τό ποσοστό φυσικῆς αὐξήσεως τῆς Πορτογαλίας ἀπό 8,8‰, πού ἦταν κατά μέσο ὅρο κατά τήν πενταετία 1971-75, ἔπεσε στό 6,6‰ τό 1979.

Οἱ δημογραφικές στατιστικές ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ πληθυσμός τῆς Ἱσπανίας εἶναι πιό νέος ἀπό τόν κοινοτικό (Πίνακας ΙΙ). Ἔτσι, τό ποσοστό γεννητικότητας τό 1978 ἦταν 17,2 γεννήσεις σέ 1.000 ἄτομα, ἔναντι 12,1 γεννήσεων στήν Κοινότητα. Μέχρι τό 1990, προβλέπεται μία αὔξηση τοῦ ἱσπανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς τάξεως 9‰ κατά μέσο ὅρο τό χρόνο, ἔναντι 1,1‰ στήν Κοινότητα.

Στήν Ἑλλάδα, ὁ ρυθμός φυσικῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ ἀνέρχεται σέ 7‰, δηλαδή κάθε χρόνο προστίθενται περίπου 65.000 ἄτομα. Μέσα στόν κοινοτικό χῶρο, τό ποσοστό αὐτό βρίσκεται σέ μία ἐνδιάμεση κατάσταση, ἡ ὁποία ὀφείλεται στόν ὄχι πολύ προχωρημένο γηρασμό τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ καί στή σχετικά ὑψηλή γιά τά εὐρωπαϊκά ἐπίπεδα γεννητικότητά του.

Ἕνα μεταναστευτικό ρεῦμα ἀρκετά ἰσχυρό, μία τάση ἀστυφιλίας πού τροφοδοτοῦσε τήν ὑπογεννητικότητα, καθώς καί ἡ σημαντική βρεφική θνησιμότητα, ἀποτελοῦσαν τούς πληθυσμιακούς ὅρους πού καθόρισαν τό ἑλληνικό δημογραφικό πρόβλημα τήν τελευταία 25ετία καί πού ὤθησαν τούς ἐρευνητές νά διατυπώσουν ἀρκετά ἀπαισιόδοξες προβλέψεις γιά τό μέλλον τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς σάν ἱστορικῆς καί ἐθνικῆς ὀντότητας.

Κατά τή διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου, καθοριστικό ρόλο στήν ἐξέλιξη καί στή δομή τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἔπαιξε ἡ μεταναστευτική κίνηση (ἐσωτερική - ἐξωτερική). Λόγω, ἀκριβῶς, τῆς ἐξωτερικῆς μεταναστεύσεως, ἡ πραγματική αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ κατά τή διάρκεια τῆς περιόδου 1950-74 εἶναι μικρότερη ἀπό τή φυσική του αὔξηση. Μόνο κατά τή δεκαετία 1961-71 ἡ μετανάστευση ἀπορρόφησε τό μισό τῆς φυσικῆς αὔξησης τοῦ πληθυσμοῦ. Ἔτσι, ἐνῶ κατά τήν περίοδο αὐτή τό ποσοστό φυσικῆς αὔξησης ἦταν κατά μέσο ὅρο 9,8 ἄτομα σέ πληθυσμό 1.000 ἀτόμων, τό ποσοστό τῆς πραγματικῆς αὔξησης δέν ξεπέρασε κατά μέσο ὅρο τά 4 μέ 5 ἄτομα σέ πληθυσμό 1.000 ἀτόμων. Ἀντίθετα, τό 1976, ἐνῶ ἡ φυσική αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ ἦταν 7,1‰, ἡ πραγματική αὔξηση ἀνῆλθε σέ 13,1‰. Τό γεγονός αὐτό ὀφείλεται στήν ὑπεροχή κατά τή χρονιά αὐτή τῆς παλιννοστήσεως ἔναντι τῆς ἀποδημίας.

Ἐξ ἄλλου, ἡ ἐσωτερική μετακίνηση τοῦ πληθυσμοῦ τά τελευταῖα εἴκοσι πέντε χρόνια συνέβαλε στήν ἀνισομερῆ κατανομή του. Οἱ Ἕλληνες κατευθύνθηκαν ἀπό τίς ἀγροτικές καί ἡμιαστικές περιοχές πρός τίς ἀστικές, καί κυρίως στήν περιοχή τῆς Ἀθήνας καί τῆς Θεσσαλονίκης. Σήμερα, κατοικοῦν 6.000 περίπου κάτοικοι ἀνά τετρ. χιλ. στήν Ἀθήνα, 63 στήν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα καί μόνο 40 κάτοικοι ἀνά τετρ. χιλ. στήν ὕπαιθρο χώρα.

Ἔτσι, ἡ μεταναστευτική κίνηση στό σύνολό της (ἐσωτερική-ἐξωτερική) δέν κατέστησε μόνο τήν ἑλληνική ὕπαιθρο τήν πιό ἀραιοκατοικημένη στήν Εὐρώπη, ἀλλά τήν ἔπληξε καίρια γιατί τήν ἀπογύμνωσε ἀπό ἀναντικατάστατο δυναμικό. Ὑπολογίζεται ὅτι ἀπό τόν ἀγροτικό πληθυσμό ἀπουσιάζουν 600.000 περίπου ἄνδρες καί γυναῖκες τῆς ἀναπαραγωγικῆς ἡλικίας, δηλαδή μεταξύ 20 καί 50 χρόνων, μέ ἄμεση συνέπεια, ἡ μείωση τῶν γεννήσεων πού παρατηρεῖται στήν ὕπαιθρο χώρα νά μήν ὀφείλεται τόσο στήν πτώση τῆς γονιμότητας τοῦ πληθυσμοῦ, ὅσο στήν ἀλλαγή τῆς σύνθεσής του. Ἡ μετανάστευση, λοιπόν, ἐπέδρασε ἄμεσα στή γήρανση τοῦ πληθυσμοῦ καί ἔμμεσα στήν ἐλάττωση τῶν γεννήσεων.

Ὑπάρχει, σήμερα, διάχυτη ἡ πεποίθηση στήν Ἑλλάδα, ὅτι ἡ χώρα ἀντιμετωπίζει ὀξύ δημογραφικό πρόβλημα μέ κυριότερη συνιστῶσα τήν ὑπογεννητικότητα. Στήν πραγματικότητα ὅμως, τά 2,3 παιδιά κατά μέσο ὅρο ἀνά γυναίκα καί οἱ 16 γεννήσεις σέ 1.000 ἄτομα πού ἀντιστοιχοῦν στήν κατά 7‰ φυσική αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ τό χρόνο, σημαίνουν ὅτι στήν Ἑλλάδα ὑπάρχει σχετική ὑπογεννητικότητα, μέ τήν ἔννοια ὅτι ὁ ρυθμός αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ δέν εἶναι ἱκανοποιητικός, ἐπειδή οἱ περισσότεροι «τεχνοκράτες» θεωροῦν τό 10‰ σάν τόν ἄριστο ρυθμό αὐξήσεως γιά τήν ἐπιβίωση τοῦ Ἔθνους.

Βασικά ὅμως, τόν οὐσιαστικό ρόλο στήν ποιοτική καί ποσοτική σύνθεση τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ διαδραματίζει ἀκόμη καί σήμερα ἡ μεταναστευτική του κίνηση καθώς καί ἡ ἄνιση χωροταξικά κατανομή του, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ καί τήν πιό σημαντική διάσταση τοῦ δημογραφικοῦ προβλήματος.

Πρόσφατες διαπιστώσεις, ἀναφορικά μέ τή φυσική καί πραγματική αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ, ἐπιτρέπουν μία συγκρατημένη αἰσιοδοξία σχετικά μέ τίς δημογραφικές προοπτικές στόν ἑλληνικό χῶρο. Τά τελευταῖα χρόνια, παρατηρεῖται: μείωση τῶν ἀναχωρήσεων στό ἐξωτερικό (κυρίως λόγω τῆς οἰκονομικῆς κρίσεως στίς χῶρες τῆς ὑποδοχῆς, ὅπως εἶναι ἡ Γαλλία, τό Βέλγιο, ἡ Δυτ. Γερμανία), ἀθρόα ἐπιστροφή τῶν παλαιῶν μεταναστῶν πού τείνει στήν ἐξισορρόπηση τοῦ μεταναστευτικοῦ κύματος, καθώς καί ἀναστροφή τοῦ ρεύματος πρός τή μεγάλη πόλη. Συγχρόνως, ὑπάρχουν βάσιμες ἐλπίδες γιά συμπίεση τῆς βρεφονηπιακῆς θνησιμοτητας καθώς καί γιά μιά ἀνεπαίσθητη αὔξηση τῆς γονιμότητας στό ἄμεσο μέλλον.

Ὅσον ἀφορᾶ, τόν κοινοτικό πληθυσμό στό σύνολό του, ἐνῶ τό 1965 περιλάμβανε 243.452.000 κατοίκους, μέ μέσο ἐτήσιο ποσοστό φυσικῆς αὐξήσεως 7,4‰, δέκα χρόνια μετά, τό ποσοστό αὐτό ἔπεσε στό 1,8‰.

Τό 1979, ὁ πληθυσμός τῆς Κοινότητας τῶν 10 ἔφθανε σέ 269.888.100 κατοίκους. Ὑπολογίζεται ὅτι ὁ πληθυσμός αὐτός πού σήμερα στηρίζεται κατά μεγάλο μέρος στίς γενεές τοῦ μεταπολεμικοῦ baby-boom, θά συνεχίσει νά αὐξάνεται μέχρι τό 1995. Τό 1995, ὁ πληθυσμός τῶν 10 θά φθάσει τά 276.700.000 περίπου, ἀριθμό πού θά διατηρήσει μέχρι τό 2015. Ἀπό αὐτή ὅμως τή χρονική στιγμή καί μέχρι τό 2050, οἱ εἰδικοί ὑπολογίζουν ὅτι θά χάσει 25.000.000 κατοίκους.

Ἡ μείωση τῶν γεννήσεων, ὅταν μάλιστα συνοδεύεται καί ἀπό μιά γρήγορη παράταση τῆς μέσης διάρκειας ζωῆς, δέν γίνεται ἄμεσα αἰσθητή στό ρυθμό αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ. Ἀντίθετα, ἡ γήρανση τοῦ πληθυσμοῦ ἐπισημαίνεται νωρίς. Ὁ Πίνακας ΙΙ περιγράφει τή διαχρονική αὔξηση τῆς γήρανσης τῶν εὐρωπαϊκῶν πληθυσμῶν.

Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή, τό 1978 ἡ Δυτική Γερμανία θεωρεῖται ἡ πιό γηρασμένη χώρα τῆς Κοινότητας μέ 15 ἡλικιωμένους στούς 100 κατοίκους. Ἀκολουθοῦν τό Ἡν. Βασίλειο μέ 14,5, τό Βέλγιο καί ἡ Δανία μέ 14, ἡ Γαλλία μέ 13,8 καί τό Λουξεμβοῦργο μέ 13,2. Ἡ «νεώτερη» χώρα τῆς Κοινότητας εἶναι ἡ Ἰρλανδία μέ 10,8 ἡλικιωμένους στούς 100 κατοίκους. Ἡ Ἑλλάδα κατέχει μιά ἐνδιάμεση θέση μέ 12,8 ἡλικιωμένους στούς 100 κατοίκους.

Στόν κοινοτικό πληθυσμό, κατά τήν περίοδο 1950-1978, ἡ ἀναλογία τῶν νέων κάτω τῶν 15 χρόνων ἐλαττώθηκε ἀπό 24 σέ 22,2%, ἐνῶ αὐτή τῶν ἡλικιωμένων αὐξήθηκε ἀπό 9,8 σέ 13,9%. Τό 1990, ὁ ἀριθμός τῶν παιδιῶν στήν Κοινότητα θά εἶναι κατά 8.000.000 περίπου μικρότερος ἀπό ὅ,τι ἦταν τό 1975, καί θά ὑπάρχουν αἰσθητές διαφορές ἀπό τή μία χώρα στήν ἄλλη, οἱ ὁποῖες θά ποικίλλουν ἀνάλογα μέ τήν πτώση τῆς γεννητικότητας σέ κάθε χώρα.

Ἔτσι, μέχρι τό 1995, ὁ πληθυσμός τῆς Ἰρλανδίας θά ἐξακολουθεῖ νά περιέχει 30% παιδιά, ἐνῶ, ἀντίθετα, στή Γερμανία τό ποσοστό αὐτό ἀπό 21,2% πού ἦταν τό 1975 θά πέσει στό 17,3% τό 1995, γιά νά ἀντιπροσωπεύει μόλις τό 15% τοῦ πληθυσμοῦ εἴκοσι χρόνια ἀργότερα. Στή Γαλλία, τό ποσοστό τῶν νέων κάτω τῶν 15 χρόνων πού εἶχε φθάσει τό maximum τό 1960 μέ 26,4% ἔπεσε στό 23% τό 1978. Ἡ μείωση τοῦ ποσοστοῦ αὐτοῦ εἶναι ἐντυπωσιακή στίς Κάτω Χῶρες, ὅπου μεταξύ 1960 καί 1978 μειώθηκε κατά 6,2% (ἀπό 30% σέ 23,8%). Στήν Ἑλλάδα, ἡ ἀναλογία τῶν νέων ἀπό 28% πού ἦταν τό 1951 ἔφθασε τό 23,5% τό 1978 καί ὑπολογίζεται ὅτι τό 2000 θά εἶναι περίπου 22%. Ὑπολογίζουν ὅτι οἱ νέοι, κατά τά μέσα τοῦ 21ου αἰώνα, θά ἀντιπροσωπεύουν μόλις τό 18,3% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ, ἐνῶ τό ποσοστό τῶν ἡλικιωμένων θά φθάσει τό 17,7%.

IV. συνέπειες τῆς ὑπογεννητικότητας

Α. Οἱ εἰδικοί ἐπιστήμονες συμφωνοῦν ὅτι:

α) Ἡ πτώση τῆς γονιμότητας ἑνός πληθυσμοῦ, μέχρι τό ἐπίπεδο πού θεωρεῖται ἀναγκαῖο γιά τήν ἀντικατάσταση τῶν γενεῶν (2,1 παιδιά ἀνά γυναίκα) ἢ ἀκόμη καί κάτω ἀπό τό ἐπίπεδο αὐτό, ἐπιφέρει τήν αὔξηση τοῦ ποσοστοῦ τῶν ἡλικιωμένων, 65 χρόνων καί ἄνω, καί τή σύγχρονη μείωση τοῦ ποσοστοῦ τῶν νέων μεταξύ 0 καί 20 χρόνων.

β) Ὁ βαθμιαῖος καί συνεχής γηρασμός τοῦ πληθυσμοῦ δέν ἐπηρεάζει οὐσιαστικά τή σχέση παραγωγικοῦ καί μή πληθυσμοῦ, ἔτσι ὥστε τό τμῆμα τοῦ παραγωγικοῦ πληθυσμοῦ μεταξύ 20 καί 65 χρόνων δέν μεταβάλλεται σχεδόν καθόλου ἢ μεταβάλλεται μέ πάρα πολύ ἀργό ρυθμό. Στήν ἀρχή μάλιστα τῆς περιόδου τῆς ὑπογεννητικότητας, τό ποσοστό αὐτό παρουσιάζει μία μικρή αὔξηση.

Ἐρευνητές τοῦ INED, χρησιμοποιώντας μαθηματικά μοντέλα, ἔκαναν προβολές τοῦ γαλλικοῦ πληθυσμοῦ καί ἀπέδειξαν ὅτι τό τμῆμα τοῦ πληθυσμοῦ μεταξύ 20 καί 65 χρόνων, πού τό 1975 ἀντιπροσώπευε τό 55% τοῦ συνόλου, θά φθάσει τό ἔτος 2050 τό 56%, ἐάν ὁ δείκτης γονιμότητας κατέβει στό 1,4 παιδιά, θά παραμείνει ὅμως στό 55% στήν περίπτωση πού ὁ δείκτης γονιμότητας ἀντιπροσωπεύει 2,6 παιδιά γιά κάθε γυναίκα.

Ἀντίθετα, ἡ συνεχής πτώση τῆς γονιμότητας ἐπιφέρει τό γηρασμό τοῦ παραγωγικοῦ πληθυσμοῦ. Ἔχουν ὑπολογίσει ὅτι στή Γαλλία τό 2050 ἡ μέση ἡλικία τοῦ ἀνδρικοῦ παραγωγικοῦ πληθυσμοῦ θά εἶναι 38,7 χρόνια ἄν ὁ δείκτης τῆς γονιμότητας εἶναι ἴσος μέ 2,6 παιδιά ἀνά γυναίκα, ἐνῶ θά ἀνέβει στά 43,2 χρόνια ἄν ὁ δείκτης ἀντιπροσωπεύει 1,4 παιδιά ἀνά γυναίκα.

γ) Ὅσο μεγαλώνει ὁ ρυθμός τῆς πτώσεως τῆς γονιμότητας μέσα στόν πληθυσμό, τόσο βραδύνει ἡ ἐτήσια ἀνανέωση τοῦ παραγωγικοῦ πληθυσμοῦ.

δ) Στήν οἰκονομία μιᾶς χώρας ἔχουν μεγαλύτερο ἀντίκτυπο ἡ κοινωνική πολιτική καθώς καί οἱ διάφορες σχετικές μέ τόν πληθυσμό νομοθετικές τροπολογίες καί ρυθμίσεις, παρά ἡ ποσοτική καί ποιοτική ἀλλαγή πού σημειώνεται στό σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ καί στήν κατά ἡλικία σύνθεσή του.

ε) Μία βραδεία δημογραφική ἐξέλιξη ἀπαιτεῖ ἀπό τήν οἰκονομία μεγαλύτερη ἐλαστικότητα καί μεγαλύτερη πλαστικότητα τῶν παραγόντων καί τῶν δυνάμεων τῆς παραγωγῆς.

Β. Οἱ Εὐρωπαῖοι ἐπιστήμονες, ἔχοντας ὑπ' ὄψη τά σημερινά δεδομένα, τίς προοπτικές γιά τίς μέλλουσες τάσεις τῆς γεννητικότητας καί τῆς θνησιμότητας μέσα

στήν Κοινότητα καθώς καί τίς παραπάνω διαπιστώσεις, προβλέπουν ὅτι ἄμεση συνέπεια τῆς μακρόχρονης πτώσεως τῆς γονιμότητας τῶν εὐρωπαϊκῶν πληθυσμῶν εἶναι ὅτι ὁ παραγωγικός πληθυσμός (15-64 χρόνων), πού τό 1975 ἀντιπροσώπευε τό 63,4% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ, θά αὐξάνεται μέ ταχύ ρυθμό μέχρι τό 1985 καί στή συνέχεια πιό ἀργά μέχρι τό 1995.

Ὑπολογίζουν ὅτι στήν Κοινότητα τῶν ἐννέα ὁ πληθυσμός αὐτός, κατά τή δεκαετία 1975-85, θά αὐξηθεῖ κατά 12 ἑκ. ἄτομα, ἐνῶ τήν περασμένη δεκαετία ἡ αὔξηση αὐτή ἦταν μόνο 7 ἑκ. ἄτομα.

Κατά συνέπεια, ἐάν δέν μεταβληθεῖ ἡ διάρθρωση τῆς οἰκονομίας, ὑπάρχει κίνδυνος νά παρουσιασθεῖ γύρω στό 1990 φαινόμενο μαζικῆς ἀνεργίας.

Ἀντίθετα, ὁ μή παραγωγικός πληθυσμός, δηλαδή, οἱ νέοι κάτω τῶν 15 ἐτῶν καί οἱ ἡλικιωμένοι ἄνω τῶν 65 ἐτῶν, πού τό 1975 ἀντιπροσώπευαν ἀντίστοιχα τό 23,3% καί τό 13,3% τοῦ πληθυσμοῦ, ἔχει ὑπολογισθεῖ ὅτι θά σημειώσει προοδευτική μείωση (περίπου 6%) μέχρι τό 1995. Μετά ὅμως τό 2015, ἡ κατάσταση θά ἀνατραπεῖ, ὁ παραγωγικός πληθυσμός, πού στό μεταξύ θά ἔχει γεράσει λόγω τῆς πτώσεως τῶν γεννήσεων κατά τή δεκαετία τοῦ 1960, θά ἀρχίσει νά μειώνεται, ἐνῶ θά σημειώνει ἀνάλογη αὔξηση ὁ μή παραγωγικός πληθυσμός τῶν ἄνω τῶν 65 χρόνων. Αὐτά θά συμβοῦν μέ τήν προοπτική πώς τίποτα δέν θά ἀλλάξει στήν παροῦσα δημογραφική κατάσταση τῶν χωρῶν-μελῶν. Σήμερα ἀκόμη, οἱ δημογράφοι δέν μποροῦν νά προβλέψουν ἄν σέ πέντε ἤ δέκα χρόνια ἀλλάξουν συμπεριφορά οἱ γυναῖκες τῆς Εὐρώπης καί ἀρχίσουν νά γεννοῦν παιδιά. Οἱ δεῖκτες, πάντως, γιά τό 1979 ἐπιτρέπουν νά διαφανεῖ μία ἐπιβράδυνση τῆς πτώσεως τῆς γονιμότητας.

Ὅταν ἡ δημογραφία μελετᾶ τό παρόν καί τό παρελθόν, οἱ ἐκτιμήσεις της εἶναι ἀκριβεῖς, ὅταν ὅμως ἀναφέρεται στό μέλλον εἶναι ὑποχρεωμένη νά κάνει προεκτάσεις. Εἶναι δέ τόσο ἀστάθμητοι οἱ παράγοντες πού ἐπηρεάζουν τούς δημογραφικούς συντελεστές, ὥστε μερικές φορές τά δημογραφικά δεδομένα ἀνατρέπονται, ὅπως π.χ. συνέβη μέ τή γεννητικότητα μετά τόν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Πρέπει ἐξ ἄλλου νά ληφθεῖ ὑπ' ὄψη ὅτι ὁ παραγωγικός πληθυσμός ἐξαρτᾶται καί ἀπό κοινωνικοοἰκονομικούς παράγοντες, ὅπως εἶναι: ἡ αὔξηση τῶν ἐτῶν τῆς ὑποχρεωτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ἡ προοδευτική μείωση τῆς ἡλικίας γιά τή σύνταξη καί ἡ ὅσο τό δυνατό πιό ἐνεργός συμμετοχή τῆς γυναίκας στίς οἰκονομικές δραστηριότητες.

Ἡ συμμετοχή αὐτή θά συμβάλει στό νά ἀντισταθμισθοῦν οἱ ἐλλείψεις νέων καί ἡλικιωμένων ἐργατῶν, ἀνανεώνοντας συγχρόνως τόν παραγωγικό πληθυσμό. Ὁ γυναικεῖος παραγωγικός πληθυσμός θεωρεῖται κατά μέσο ὅρο πιό νέος ἀπό τόν ἀνδρικό.

V. συνέπειες τῆς δημογραφικῆς γήρανσης

Ἡ αὔξουσα ἀναλογία τῶν ἡλικιωμένων μέσα στίς εὐρωπαϊκές κοινωνίες εἶναι ἕνα φαινόμενο καινούργιο. Δέν μποροῦμε πιά νά ἀγνοήσουμε τά γηρατειά, ὅπως ἐδῶ καί μερικά χρόνια. Ἤδη, οἱ κυβερνήσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν ἄρχισαν νά προσανατολίζουν τήν οἰκογενειακή τους πολιτική, στήν προσπάθεια βελτιώσεως τοῦ ἐπιπέδου ζωῆς τῆς τρίτης ἡλικίας.

Ἐξ ἄλλου, αὐτοί πού φτάνουν σήμερα στή σύνταξη δέν εἶναι σάν τούς συνταξιούχους τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰώνα μας ἤ ἀκόμη καί τῶν ἀρχῶν τῆς δεκαετίας τοῦ '50. Οἱ καλύτερες συνθῆκες ζωῆς συνέβαλαν ὄχι μόνο στό νά αὐξηθεῖ ἡ μέση διάρκεια ζωῆς γιά ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ, ἀλλά νά φθάνουν οἱ ἄνθρωποι στήν ἡλικία τῆς συντάξεως, ἔχοντας φυσική καί ψυχική ὑγεία. Σήμερα, τά ἄτομα τῆς τρίτης ἡλικίας μποροῦν νά συμμετέχουν σ' ὅλες τίς ἐκδηλώσεις τῆς δημόσιας ζωῆς.

Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅμως ὅτι κάθε ἄνθρωπος δέν προσφέρει τίς ἴδιες ὑπηρεσίες, δέν ἔχει τίς ἴδιες ἀνάγκες, δέν διαδραματίζει τόν ἴδιο ρόλο στίς διάφορες ἡλικίες τῆς ζωῆς του. Κατά συνέπεια, ἡ βραδύτητα στήν ἐξέλιξη καί ὁ προοδευτικός γηρασμός τῶν εὐρωπαϊκῶν πληθυσμῶν θά ἔχουν σημαντικές ἐπιδράσεις στήν κοινωνική καί οἰκονομική δομή τῶν ἐπί μέρους χωρῶν καί τῆς κοινότητας γενικότερα.

Ἡ σχέση μεταξύ δημογραφίας καί οἰκονομίας δέν εἶναι ἀκόμη ἀρκετά γνωστή, ὥστε οἱ εἰδικοί νά μποροῦν νά καταλήξουν σέ θετικά συμπεράσματα.

Πολυάριθμοι μελετητές δέχονται ὅτι μιά μικρή αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ, ἤ ἀκόμη μιά μηδενική αὔξηση, ἔχουν δευτερεύουσες ἐπιπτώσεις στήν οἰκονομική ἀνάπτυξη. Πιστεύουν, ὅμως, ὅτι ἡ πλαστικότητα τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος ἐνισχύεται ἀπό μιά σχετική δημογραφική αὔξηση, γεγονός πού θά μποροῦσε νά ἐπιτευχθεῖ μέ μιά ἐξωτερική μετανάστευση, ὅπως συνέβη σέ πολλές εὐρωπαϊκές χῶρες.

Ἐξ ἄλλου, στή σχέση δημογραφία-οἰκονομία πρέπει νά ληφθεῖ χωριστά ὑπ' ὄψη ἡ ἐπίδραση τοῦ ὄγκου τοῦ πληθυσμοῦ καί ἡ ἐπίδραση τῆς κατά ἡλικία δομῆς του. Αὐτό ἔχει σημασία, γιατί ἡ πιθανή μείωση τῆς ζήτησης πού προέρχεται ἀπό τή μείωση τοῦ ὄγκου τοῦ πληθυσμοῦ δέν ἔχει ἄμεσο ἀντίκτυπο στήν οἰκονομία, ἐνῶ ἡ γήρανση ἐφέλκει εἰδικές ἀνάγκες καί ἐπιδρᾶ στίς δυνατότητες τῆς ἀλλαγῆς.

Σ' ἕναν πληθυσμό πού γηράσκει, αὐξάνεται ὁ ἀριθμός τῶν ἡλικιωμένων καί μειώνεται τῶν νέων. Αὐτό σημαίνει:

α) Λιγότεροι νέοι στήν ἀγορά τῆς ἐργασίας, δηλαδή ἕνα ἐργατικό δυναμικό λιγότερο εὔπλαστο, κινητικό, δημιουργικό.

β) Περισσότερα ἡλικιωμένα ἄτομα στή σύνταξη. Ὑπολογίζεται ὅτι μέσα στήν Κοινότητα τό ποσοστό

ἐκεῖνο τοῦ πληθυσμοῦ, πού θά πρέπει νά συνταξιοδοτηθεῖ, θά φθάσει σέ ὕψη ρεκόρ τό 2000. Ἐξ ἄλλου, ἡ αὔξηση τῆς ἀναλογίας τῆς τρίτης ἡλικίας μέσα στόν πληθυσμό ζητᾶ πρόσθετες δαπάνες καί θυσίες τοῦ οἰκονομικά ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ ἡλικία αὐτή ἔχει ἀνάγκη ἀπό εἰδικές φροντίδες, εἰδικευμένες κλινικές καθώς καί ἀπό ἕνα δαπανηρό πρόγραμμα κοινωνικῆς ἀσφαλίσεως καί ὑγείας.

γ) Θά ὑπάρχει ὅλο καί μικρότερη ἀνάγκη γιά μαῖες, δασκάλους, σχολεῖα, κατοικίες. Ὑπολογίζεται ὅτι μία ἀπό τίς πιό θεαματικές ἀρνητικές ἐπιδράσεις τῆς πτώσεως τῆς γεννητικότητας θά φανεῖ στόν τομέα τῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἐνῶ μέ τήν πληθυσμιακή αὔξηση πού σημειώθηκε στή δεκαετία τοῦ '50 παρατηρήθηκε παράλληλη αὔξηση τῶν ἐκπαιδευομένων καί τῶν ἐκπαιδευτικῶν, τώρα θά γίνει τό ἀντίθετο. Οἱ προσλήψεις ἐκπαιδευτικῶν θά μειωθοῦν. Συγχρόνως, οἱ νέες γενεές καί ἄλλων ἐπαγγελματικῶν τάξεων θά συναντήσουν πολύ μεγάλες δυσκολίες στήν ἐξεύρεση ἐργασίας. Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι ὅλοι αὐτοί οἱ νέοι, πού δέν θά μπορέσουν νά βροῦν ἀμέσως ἐργασία, θά ἀναγκασθοῦν ἀργότερα νά συνεχίσουν νά ἐργάζονται γιά μεγάλο διάστημα μετά τή συμπλήρωση τοῦ νόμιμου ὁρίου ἡλικίας πού ἀπαιτεῖται γιά τή συνταξιοδότηση, προκειμένου νά καλυφθοῦν οἱ ἀνάγκες σέ ἐργατικά χέρια.

δ) Ἡ ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς καί διανομῆς πολλῶν ἀγαθῶν θά ὑποστεῖ σημαντικές ἀλλαγές, ἐφ' ὅσον ἡ ἡλικία τῶν καταναλωτῶν ἀποτελεῖ τόν καθοριστικό παράγοντα τῆς διαμόρφωσής τους.

Ἄν εἶναι ὅμως σχετικά εὔκολο νά ὑπολογισθοῦν οἱ ἐπιπτώσεις τῆς αὔξουσας ἀναλογίας τῶν ἡλικιωμένων μέσα στίς εὐρωπαϊκές κοινωνίες, στόν οἰκονομικό τομέα, εἶναι ἴσως ἀκόμη νωρίς νά ἀναλογισθεῖ κανείς τίς συνέπειές της στή δημιουργικότητα, τόν δυναμισμό, τόν ἐνθουσιασμό, παράγοντες καθοριστικούς τῆς δομῆς μιᾶς κοινωνίας, γιά τή διαμόρφωση τῆς γενικῆς νοοτροπίας της.

προοπτικές

Ἡ συνεχής πτώση τῆς γονιμότητας τῶν εὐρωπαϊκῶν πληθυσμῶν, μέχρι τό ἐπίπεδο πού θεωρεῖται ἀναγκαῖο γιά τήν ἀντικατάσταση τῶν γενεῶν ἤ ἀκόμη καί κάτω ἀπό τό ἐπίπεδο αὐτό, ἔχει σάν ἄμεση συνέπεια τή γήρανση τῶν πληθυσμῶν αὐτῶν καί τή βραδύτητα στήν ἐξέλιξή τους. Ἡ βραδύτητα δέ στήν ἐξέλιξη καί ὁ προοδευτικός γηρασμός τῶν εὐρωπαϊκῶν πληθυσμῶν θά ἔχουν μακροπρόθεσμα σημαντικές ἐπιδράσεις στήν κοινωνική καί οἰκονομική δομή τῶν χωρῶν τῆς Κοινότητας. Γεγονός πού ἔχει ἀνησυχήσει τίς κυβερνήσεις τῶν περισσοτέρων χωρῶν καί τίς ἔχει ὠθήσει νά λάβουν μέτρα γιά τήν αὔξηση τῆς γεννητικότητας τῶν πληθυσμῶν τους.

Ἀντίθετα, οἱ θιασῶτες τοῦ σταθεροῦ πληθυσμοῦ πιστεύουν ὅτι ἡ δημογραφική κατάσταση τῶν εὐρωπαϊκῶν πληθυσμῶν, ἐφ' ὅσον φυσικά δέν θά σημειώνονται γιά πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα ἀκόμη περισσότεροι θάνατοι ἀπό γεννήσεις, δέν εἶναι δραματική, καί αὐτό γιατί:

1) Ἡ μείωση τῆς δημογραφικῆς αὔξησης ἔχει μόνο δευτερεύουσες ἐπιπτώσεις στήν ἐξέλιξη τῶν κοινωνικο-οἰκονομικῶν παραγόντων.

2) Ἡ μηδενική αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ δέν ἀποτελεῖ, ἀναγκαστικά, μεγάλο ἐμπόδιο στήν πραγμάτωση τῶν ἐθνικῶν στόχων. Οἱ περισσότερες δυσκολίες, πού προκύπτουν ἀπό τή μικρή ἤ μηδενική αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ, μποροῦν νά καλυφθοῦν μέ τούς κατάλληλους χειρισμούς. Αὐτό ἀπαιτεῖ κυρίως τή διαφοροποίηση τῆς κατανομῆς τῶν δημοσίων πόρων πρός ὄφελος τῶν περιοχῶν καί τῶν ἀτόμων τῶν λιγότερο εὐνοουμένων.

3) Ἡ μείωση τῆς πρόσφατης γονιμότητας ἐπιτρέπει κατά κάποιον τρόπο τήν ἱκανοποίηση, βραχυπρόθεσμα, τῶν ἀναγκῶν σέ κατοικίες, σχολεῖο, κοινωνικές ὑπηρεσίες.

4) Πληθυσμός καί οἰκονομία θά πρέπει νά ἀλληλοπροσαρμοσθοῦν. Ἡ παραγωγικότητα ἐξαρτᾶται περισσότερο ἀπό τήν ἀποτελεσματικότητα τῆς ὀργάνωσης τῆς παραγωγῆς παρά ἀπό τήν κατά ἡλικία σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ.

5) Ὁ περιορισμός τῆς δημογραφικῆς αὐξήσεως, ἐφ' ὅσον δέν πέσει σέ πολύ χαμηλά ἐπίπεδα, μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὠφέλιμος γιά τόν παραγωγικό πληθυσμό.

6) Ἀνάλογα μέ τούς στόχους πού ἔχει θέσει μιά κοινωνία, ἡ μείωση τῶν ἐπενδύσεων γιά τήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ μπορεῖ νά ἀντισταθμισθεῖ ἀπό ταυτόχρονη αὔξηση τῶν κοινωνικῶν ἐπενδύσεων.

Ἐξ ἄλλου, σέ μιά δημοκρατική χώρα πρέπει νά ληφθεῖ ὑπ' ὄψη ὅτι ἡ μείωση τῆς γονιμότητας ἀνταναklᾶ κατά μεγάλο μέρος τήν ἐκλογή τῶν ἀτόμων τά ὁποῖα θέλησαν νά βελτιώσουν τή ζωή τους μέσα στίς παροῦσες συνθῆκες.

Τό ἐνδεχόμενο κοινό συμφέρον γιά μιά πιό μεγάλη αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ τίθεται σέ ἀντιπαραβολή μέ τό ἀτομικό συμφέρον πού ὁδηγεῖ στή μείωση τῆς γονιμότητας.

Ὁπωσδήποτε, δέν εἶναι εὐκταῖο, μακροπρόθεσμα, ἡ γονιμότητα τῶν πληθυσμῶν νά διατηρεῖται γιά μεγάλο διάστημα σέ ἐπίπεδο πού δέν ἐξασφαλίζει τήν ἀντικατάσταση τῶν γενεῶν. Γεγονός πού θά μποροῦσε κάποτε νά σημαίνει τό τέλος τῆς Εὐρώπης σάν ἱστορικῆς καί οἰκονομικῆς ὀντότητας.

Ὁ G. Caty, σέ πρόσφατο ἄρθρο του στό *30 Jours d'Europe,* ὅπου μελετᾶ τό δημογραφικό πρόβλημα τῶν Εὐρωπαίων, στήν ἐρώτηση *ποιά θά εἶναι ἡ τύχη*

τῆς Κοινότητας τό 2050, παρατηρεῖ: «...δέν εἶναι δυνατόν νά συνδέεται τό μέλλον τῆς Εὐρώπης μέ τή δημογραφική της μοίρα καί νά συγχέεται τό ἕνα μέ τό ἄλλο μέσα στήν ἴδια παρακμή. Ὅποια καί ἄν εἶναι ἡ δημογραφική θέση τῆς Εὐρώπης μέσα στόν κόσμο, δέν μπορεῖ νά προδικάσουμε τήν ἠθική, πνευματική καί διανοητική της καταστροφή. Δέν θά πρέπει», συνεχίζει, «νά ξεχνᾶμε αὐτό πού ἐμπνέει τόν A. Danzin στό βιβλίο του *Science et renaissance de l'Europe*: «Ἡ ἀνάπτυξη τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινότητας δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι κυρίως ποιοτική. Αὐτό εἶναι τόσο ἀληθινό ὅσο ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ σχεδόν μοναδικός πλοῦτος τῶν χωρῶν μας ἀποτελεῖται ἀπό τήν ποιότητα τῶν κατοίκων τους. Ἀλλά, ἐάν ἕνας μικρότερος πληθυσμός δέν θά μποροῦσε μόνος του νά διακινδυνεύσει τήν ἀκτινοβολία τῆς Εὐρώπης, ὁ δυναμισμός της θά ἔχει πιά ὁριστικά προσβληθεῖ ἀπό τόν γηρασμό τῶν κατοίκων της».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Brahimi, M., «Nuptialité et Fécondité des mariages en Irlande», *Population,* 3, 1978, pp. 663-703.
2. Bureau des Statistiques des Communautés Européennes, *Population et Emploi 1950-76,* 1977. *Statistiques de Base de la Communauté,* 1978.
3. Conseil de l'Europe, *Evolution Démographique récente dans les États-Membres du Conseil de l'Europe,* Strasbourg, 1979.
4. ΕΣΥΕ, *Στατιστικαί Φυσικῆς Κινήσεως τοῦ Πληθυσμοῦ, 1956-77, Ὁ Πληθυσμός τῆς Ἑλλάδος κατά τό δεύτερο ἥμισυ τοῦ 20οῦ αἰῶνος,* 1980.
5. Institut National d'Études Démographiques, «Situation démographique de la France», *Population,* 2, 1978, pp. 280-348, et *Population,* 4-5, 1980, pp. 759-812.
   , «En Séminaire à Strasbourg», *Population et Société,* 95, 1976.
   , «Les nouveaux contextes du mariage», *Population et Société,* 131, 1980.
   , «Les Conditions de la Stabilisation», *Population et Société,* 142, 1980.
   , «La Population de la France en 1980», *Population et Société,* 145, 1981.
6. ΚΕΠΕ, *Ὁ Πληθυσμός τῆς Ἑλλάδας, Ἐξελίξεις καί Θεωρήσεις.* Ἔκθεση Ἐπιτροπῆς Πληθυσμοῦ. Ἀθήνα, 1978.
7. Monnier, A., «L'Europe et les Pays Développés d'Outre-Mer. Données Statistiques», *Population,* 4-5, 1980, pp. 913-926.
8. Monnier, A., «L'Italie, L'Espagne et le Portugale, Situation démographique», *Population,* 4-5, 1980, pp. 927-960.
9. Munoz-Perez, F., «Évolution recente des premiers mariages dans quelques pays européens», *Population,* 1979, pp. 649-694.
10. ONU, *Annuaires Démographiques,* 1968, 1970, 1978.
11. Πολύζος, Ν., *Δημογραφική Πρόκληση. Ὑπογεννητικότητα καί γήρανση στήν Ἑλλάδα,* Ἀθήνα, 1981.
12. Sauvy, A., *La Fin des Riches,* Paris 1975.
13. Σερελέα, Γ., «Ἡ σημασία τῆς συνθέσεως κατά ἡλικίες τοῦ πληθυσμοῦ», *Ἐπιθεώρηση Περιφερειακῆς Ἀναπτύξεως,* σ. 1978, σελ. 17-22.
14. Σερελέα, Γ., «Οἱ τάσεις τῆς γονιμότητας τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ κατά τήν περίοδο 1956-76 καί οἱ δεῖκτες μετρήσεώς της», *Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν,* 36-37, 1979, σελ. 248-261.
15. Service de Presse et d'Information de la CEE:
    Caty, G., «La Démographie européenne en chute libre», in *30 Jours d'Europe,* 259, 1980, pp. 25-32.
    _____, «De la naissance au tombeau l'Europe reste celle de la différence», in *Euroforum,* 12 Novembre 1980.
16. Wunsch, G., «Incidences d'une population stationnaire ou décroissante», Projet de rapport de synthèse, préparé à la demande du Conseil de l'Europe sur base des rapports soumis au Séminaire sur les Incidences d'une population stationnaire, INFOR-DEMO, 10 Département de Démographie, UCL, 1976.